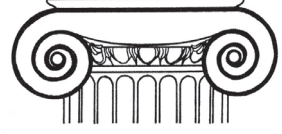

EGE ÜNİVERSİTESİ
EDEBİYAT FAKÜLTESİ YAYINLARI

ARKEOLOJİ DERGİSİ

XXXI (2023/2)

ISSN 1300 – 5685

EGE ÜNİVERSİTESİ
EDEBİYAT FAKÜLTESİ YAYINLARI

ARKEOLOJİ DERGİSİ
XXXI (2023/2)

© 2023 İzmir/Türkiye
ISSN 1300 – 5685

Sahibi: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi adına Dekan Prof. Dr. Yusuf Ayönü
Sorumlu Müdürü: E.Ü. Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü adına Prof. Dr. Eşref Abay

EGE ÜNİVERSİTESİ
EDEBİYAT FAKÜLTESİ YAYINLARI
ARKEOLOJİ DERGİSİ
XXXI (2023)

© 2023 İzmir/Türkiye
ISSN 1300 – 5685

Sahibi: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi adına Dekan Prof. Dr. Yusuf Ayönü
Sorumlu Müdürü: E.Ü. Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü adına Prof. Dr. Eşref Abay
ARKEOLOJİ DERGİSİ hakemlidir. Nisan ve Ekim ayında olmak üzere yılda iki kez basılmaktadır.
TÜBİTAK/ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanlarında ve EBSCO Art & Architecture Ultimate'te
taranmaktadır.

Published twice a year in April and October.

EGE ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ'nin izni olmadan ARKEOLOJİ DERGİSİ'nin
hiçbir bölümü kopya edilemez. Alıntı yapılması durumunda referans gösterilmelidir.
Yazıların yasal sorumluluğu yazarlara aittir.

It is not allowed to copy any section of ARKEOLOJİ DERGİSİ without the permit of
EGE ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ
ARKEOLOJİ DERGİSİ'ne gönderilen makaleler aşağıdaki web adresinde bu cildin
son sayfalarında belirtilen formatlara uygun olduğu takdirde yayınlanacaktır.
Articles should be written according to the guideline mentioned in the following web address
or on the last pages of this volume.

ARKEOLOJİ DERGİSİ'nin yeni sayılarında yayınlanması istenen makaleler için yazışma adresi:
Correspondance addresses for following submissions for ARKEOLOJİ DERGİSİ

ARKEOLOJİ DERGİSİ

Ege Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi
Arkeoloji Bölümü

Bornova 315110 İZMİR-TURKEY

Diğer iletişim adresleri / Other correspondance addresses

Fax: +90 (232) 388 11 02

web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/egearkeoloji>
egearkeolojidergisi@gmail.com

Basım Yeri | Ege Yayınları
İstanbul, Türkiye.

Dağıtım / Distribution

Zero Prod. Ltd.

Tel: +90.212.244 75 21 - 249 05 20

info@zerobookonline.com-<http://www.zerobooksonline.com>

ARKEOLOJİ DERGİSİ

EGE ÜNİVERSİTESİ
EDEBİYAT FAKÜLTESİ YAYINLARI

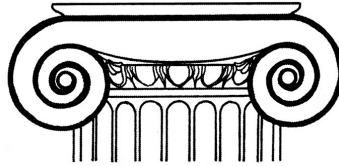
EDİTÖRLER/EDITORS

M. Nezh AYTAÇLAR
Eşref ABAY
Fulya DEDEOĞLU
Aytekin ERDOĞAN

DANIŞMA KURULU / EDITORIAL ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Ersin DOĞER – Prof. Dr. Serra DURUGÖNÜL (Mersin Üniversitesi)
Prof. Dr. Turan EFE – Prof. Dr. Armağan ERKANAL – Prof. Dr. Massimo FRASCA
(Universitai di Catania) – Prof. Dr. Kutalmış GÖRKAY (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Binnur GÜRLER (Dokuz Eylül Üniversitesi) – Prof. Dr. Mehmet IŞIKLI (Atatürk
Üniversitesi) Prof. Dr. Nuran ŞAHİN – Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN (Uludağ Üniversitesi)
Jean Yves EMPEREUR (CEALlex İskenderiye) – Prof. Dr. Abdullah YAYLALI

ISSN 1300 – 5685
İZMİR

ISSN 1300 – 5685
İZMİR
2023

ARKEOLOJİ DERGİSİ

Cilt/Volume XXXI

2023/2

MAKALELER / ARTICLES

- SAVAŞ SARIALTUN: Sumaki Höyük Neolitik Dönem Mimarisi: Mimari Plan, Yapı Malzemeleri ve Yerleşim Stratejisindeki Farklılaşmayı Anlamak (*The Neolithic Architecture of Sumaki Höyük: Understanding The Differentiation in Architectural Plan, Construction Materials and Settlement Strategy*)1-22
- TAYFUN CAYMAZ: Barbaros Plain: The Junction of Old and New Roads on The Urla Peninsula (*Urla Yarımadasında Eski ve Yeni Yolların Kavşağı: Barbaros Ovası*)23-47
- KAHRAMAN YAĞIZ-TAYLAN DOĞAN: Perre Nekropolisi'nden Bir Hypogeum Mezar (*A Hypogeum Grave from The Necropolis of Perre*)49-69
- SALİH SOSLU- AYŞEGÜL SOSLU: Burdur Müzesi'nden Bes Amuleti (*Bes Amulet from Burdur Museum*)71-94
- SİNAN PAKSOY: Karia'daki Antik Thera Yerleşiminin Arazisinde Hellenistik Bir Rodos Kalesi: Çatakaya Kalesi (*A Hellenistic Rhodian Fort in The Territory of The Ancient Settlement of Thera in Karia: Çatakaya Fort*)95-126
- Yayın Kuralları / Rules of publication128-132

Sumaki Höyük Neolitik Dönem Mimarisi: Mimari Plan, Yapı Malzemeleri ve Yerleşim Stratejisindeki Farklılaşmayı Anlamak

[THE NEOLITHIC ARCHITECTURE OF SUMAKI HÖYÜK: UNDERSTANDING THE DIFFERENTIATION IN ARCHITECTURAL PLAN, CONSTRUCTION MATERIALS AND SETTLEMENT STRATEGY]

Savaş SARIALTUN

Keywords

Upper Mesopotamia, Neolithic, Architecture, Structure, Sumaki Höyük

Anahtar Kelimeler

Yukarı Mezopotamya, Neolitik, Mimari, Yapı, Sumaki Höyük

ABSTRACT

Recent excavations and research in Neolithic sites in Upper Mesopotamia have yielded different data from what we know. These data complement our incomplete knowledge of the Neolithic Period and present another picture than previously thought. Thus, the long-accepted notions of architectural experimentation, settlement strategy and social structure in Near Eastern prehistoric archaeology, especially in Upper Mesopotamia, need to be re-examined. This article intends to demonstrate the causality of variation in architecture and settlement pattern of Sumaki Höyük, between Late-PPNB and Early Pottery Neolithic settlement in the Upper Mesopotamian mountain-plain transition zone. Furthermore, this study also discusses how Neolithic groups consciously or unconsciously utilized the natural environment and to what extent they shaped the physical or social environment in Sumaki Höyük. Hence, this study's primary purpose is to participate in the current discussions on the cultural dynamics of Upper Mesopotamia between 9000 and 8100 BC with the Neolithic settlement and architectural data of Sumaki Höyük.

ÖZET

Yukarı Mezopotamya Neolitik Dönem yerleşimlerinde sürdürülen yeni kazı ve araştırmalar bugüne kadar bildiklerimizden farklı veriler sunmuştur. Bu veriler Neolitik Dönem'e ilişkin eksik bilgilerimizi tamamlamakla birlikte düşünülen farklı bir tablo ortaya koymaktadır. Böylece, Yakınoğu tarihöncesi arkeolojisinde ve özellikle Yukarı Mezopotamya'da, uzun süre kabul gören mimari deneyimler, yerleşim stratejisi ve sosyal yapı gibi kavramların yeniden sorgulanması gerekliliği açığa çıkmıştır. Bu makale, Yukarı Mezopotamya dağ-ova geçiş bölgesindeki Son-PPNB - İlk Çanak Çömlekli Neolitik bir yerleşim yeri olan Sumaki Höyük'ün mimarisi ve yerleşim düzenindeki farklılaşmanın nedenselliklerini ortaya koymaktadır. Ayrıca, bu çalışma Sumaki Höyük özelinde Neolitik Dönem insanların bilinçli veya bilinçsiz olarak doğal ortamı nasıl kullandığını, fiziki ya da sosyal ortamı hangi oranda şekillendirdiğini de tartışmaktadır. Ancak çalışmanın asıl amacı, GÖ 9000-8100 yılları arasında Yukarı Mezopotamya kültürel devrim sürecine dair tartışmalara Sumaki Höyük Neolitik yerleşmesi ve mimari verileriyle katılmaktır.

Giriş

Herhangi bir yeri geçici ya da kalıcı olarak iskân eden toplulukların veya grupların yaşam modelinin incelenmesi mimari yapı geleneğinin ya da materyal kültür nesnelere ilişkin anlaşılması kadar sosyal örgütlenme izlerini de kapsamaktadır. Bu bağlamda yerleşimin kültürel arka planını

ortaya koymak için yerleşim düzeni ve mekânsal organizasyonu ekseninde konuyu ele almak gerekmektedir. Mimari yapıların şekli, düzeni, yönleri, boyutlarının yanı sıra açık alanlarda yürütülen faaliyetler ile ocaklar, ışık yerleri gibi günlük üretim alanları ya da donatıların yer aldığı mekân düzenlemeleri topluluğun yaşam

modelinin ayrılmaz bir bütünü oluşturulan parçalarıdır. Arkeolojik anlamda herhangi bir topluluğun sosyal yapısına dair araştırılmalar birçok soruyu içerir, elbette bu soruların pek çok cevabı da vardır. Yakındoğu’da yürütülen Neolitik dönem kazı çalışmaları ana hatlarıyla üç sorunsala yöneliktir. Bu çalışmada Sumaki Höyük yerleşmesini geçici ya da kalıcı yaşam alanı olarak seçen topluluklara dair elimizdeki cevaplar sunulmaktadır

Sumaki Höyük Batman ili, Beşiri ilçe merkezinin 1 km doğusunda yer alır. Aşağı Garzan Vadisi’nin kuzey kesiminde yer alan yerleşme Garzan Çayı’nın yaklaşık 2,5 km doğusundadır (Fig.1). Yerleşme güneybatı-kuzeydoğu yönlü hafif eğimli bir arazide 700-710 metre yüksekliğindeki bir aşınım yüzeyine konumlanmıştır. Pliyo-kuvaterner taban düzlüğü üzerindeki yerleşmenin hemen kuzeyinden oldukça derin bir vadide mevsimlik bir dere akar.

Sumaki Höyük yerleşmesinin güneyinde üzeri oldukça düz bir topoğrafyaya sahip Kıradağı bazalt akıntısı uzanır. Jeomorfolojik anlamda dirençli yapısı gereği bir “Mesa” ya karşılık gelen bu akıntı Üst Miyosen yaşlı kiltası, çamurtaşı, kumtaşı ve konglomeralardan oluşan Şelmo Formasyonu’na ait killi birimlerin¹ üzerindedir. Bu jeolojik oluşumun Sumaki Höyük Neolitik yerleşmesini etkileyen önemli jeomorfolojik sonuçlara yol açtığı söz konusu yerleşim yerinin sedimantolojik incelemelerinde açıkça belirlenmiştir. Killi birimlerden oluşan bu yamaçlar aynı zamanda Aşağı Garzan havzasında yoğun erozyon ve heyelanın yaşandığı bir alandır. Üzerindeki ağır bazalt kütlesi ve yamaç duyarsızlığı nedeniyle yüzeysel akış yamaç kopmaları gibi kütle hareketleri, Sumaki Höyük ve yakın çevresinde oldukça sık meydana gelmiştir. Güncel veya paleo heyelan izleri Aşağı Garzan Havzası’nın özellikle batı teraslarında kopma yamaçları, heyelan enkazları ve heyelan topukları şeklinde gözlenmektedir. Sumaki Höyük yerleşmesinin gerek çevresinde gerekse kazı verilerinde bu heyelan ve/veya yüzeysel toprak akıntısından dolayı olarak etkilendiğini gösteren izler saptanmıştır. Bahsi geçen etkiler bazıları şu şekildedir: 1- Yerleşmenin farklı alanlarında sel taşkın birikmeleri, 2- yapı duvarlarının kısmen ötelenmesi ya da örtülmesi, 3- yerleşmenin terk edilmesine kadar varan sel/taşkın olayları ve son olarak 4- hem

1 Yeşilova ve Helvacı 2011.

Neolitik dönem yerleşmesinin terkedilemesi sonrasında hem de sığ Ortaçağ dolgusunu üzerine örten yüzeysel toprak akıntıları sıralanabilir.

Sumaki Höyük Neolitik yerleşmesinde, yarı göçebe veya yerleşik toplulukların yaşam modelleri ve kendi içindeki değişim süreçleri (Tablo 3) oldukça ayrıntılı saptanabilmiştir. Bu süreç mimaride (yapı planları; taş, kil ve/veya organik malzemenin evre içi ve evreler arası farklı kullanım biçimi), yerleşme düzeni/arazi kullanımında (yapıların ilişkisi, açık alanlar, yapı dışı ortak kullanım öğeleri, çadır/geçici barınakların düzeni, vb.), çeşitli günlük kullanım eşyalarında (çanak çömlek, taş ve kemik aletler, vb) ve yaşam biçimini etkileyen fiziki çevre koşullarının neden olduğu değişimlerde (yapılarda deformasyon, organik malzemenin kireçleşmesi, toprakta nitelik değişimleri, sel ve heyelan, vb.) izlenebilmektedir.

Yukarı Mezopotamya Neolitik Dönemi ve Ani İklim Değişimlerinin topluluklar üzerindeki potansiyel etkileri

Geleneksel tanımıyla, Neolitik Dönem, iklim ve çevre şartlarına uyum sağlayarak besin üretimini gerçekleştiren toplulukların² oluşturduğu kültürel süreci ifade etmektedir. Bu dönem sürekli yerleşmelerin kurulduğu, bitkilerin kültüre alındığı, hayvanların evcilleştirildiği, teknolojik yenilikler ve hatta bölgeler arası sosyo-ekonomik ilişki ağının oluştuğu ya da olgunlaştığı kültürel bir aşama olarak da tanımlanmaktadır.³ Bu nedenle söz konusu bu yeni dönem, uygarlık tarihi açısından ilklerin yaşandığı bir devrimi de⁴ sembolize eder.

Yeni yaşam modelini beraberinde getiren Neolitik Dönemin⁵ topluluklar üzerinde gerek sembolik gerekse ideolojik açıdan birçok etkisi olmuştur.⁶ Bugün, kendi içinde birçok sosyo-ekonomik evreleri ile iniş çıkışları olan Neolitik Dönem aynı zamanda insanoğlunun ilerleyen yüzyıllardaki yaşamının başarı ve sorunlarını etkileyen bir süreci de ifade eder.⁷ Bununla birlikte, birden

2 Çambel ve Braidwood 1980.

3 Esin 2007, XII; Kuijt, 2000, 75; Matthews 2003, 68; Özdoğan 2007a, 448-452.

4 Childe 1998, 49; Wright 1992, 115.

5 Özbaşaran 2013.

6 Watkins 2011, 30-32.

7 Özdoğan ve Başgelen 2007.

fazla değişkenin birbiriyle etkileşimi sonucunda; dönemin özellikle mimari, çanak çömlek gibi maddi kültür öğelerinde oldukça hızlı değişimler ve yenilikler söz konusudur. Buna karşın, bu süreç her bölgede veya yerleşmede aynı yönde ve zamanda olgunlaşmamıştır.⁸

Yakındoğu Neolitik Dönemi için bazı genellemelemler yapılmakla birlikte kazı ve araştırmalar söz konusu zaman diliminde, farklı coğrafi bölgelerde, genelden farklı bir sosyo-ekonomik yaşam modeline ve mimari geleneğe sahip toplulukların da olduğunu ortaya çıkarmıştır. Yakındoğu coğrafyasındaki 25 ana coğrafi bölgede, yaklaşık 130 alt bölüm ile 500 ekolojik alanın⁹ varlığı göz önüne alındığında, söz konusu coğrafyanın tek bir kültürel çizgiye sahip olduğunu düşünmenin abartılı kategorik bir yaklaşım olduğu ifade edilebilir. Bu kategorik algı çalışmaya konu olan toplulukların yaşam modellerinin, kaçınılmaz olarak, uzun süre doğrusal veya gelişimsel bir çerçevede ele alınmasına yol açmıştır.

Tarihöncesi kültürel sürecin önemli kırılma noktalarından biri olan Neolitik Dönem birçok sorunsallığı barındırır. Bunların biri PPNB sonunda (MÖ.8100-7900) başlayan ve topluluklar üzerinde sosyo-ekonomik yansımaları olan, “çöküş”¹⁰ ya da “yozlaşma”¹¹ olarak da tanımlanan sürecin nedenleri, süresi ve daha sonraki döneme etkileridir. Holosen Dönem’de Yakındoğu’da elverişli çevre koşullarının oluşması sonucunda çeşitli topluluklar farklı bölgelerde, uzun süreli kalıcı yaşam alanları yaratmışlardır. Bu durum da zaman içinde yerleşimlerdeki nüfus artışına yol açmıştır.¹² Olgunlaşan sosyal yapı ile birlikte en iyi örneği Çayönü yerleşmesinde bilinen “Plaza” ile tanımlanan ortak meydanlar ve özellikle ilk örneklerinin PPNB’de görülmeye başlandığı ve PPNB ortasında belirginleşen özel veya kamusal yapılar¹³ birçok yerleşmede tespit edilmiştir. Ancak zamanla yerleşik yaşam ekonomisine dayalı sosyal örgütlenme modelinde aksamalar ve

bozulmaların da yaşandığı ileri sürülmüştür.¹⁴ Buna ek olarak, 9.2, 8.6 ve 8.2 ky iklim olaylarının¹⁵ bu döneme denk gelmesi, topluluklar üzerinde baskıyı artıran bir diğer, belki de en önemli dış etkidir.

Son Buzul Maksimumundan bu yana iklimin önemli ölçüde değiştiği bilinmektedir ve bilgilerimiz çok sayıda iklim değişikliği çalışması ile zenginleştirilmiştir.¹⁶ Yaklaşık 2000 yıllık periyotlarda meydana gelen ani iklim değişiklikleri (Rapid Climate Change- RCC) olarak tanımlanmaktadır. Erken Holosen döneminin başlangıcından bu yana, çok daha etkili ve hızlı bir iklim değişikliği göstergesi olan 10.2, 9.2 ve 8.2 ky olayları gibi en az 11 benzer iklim döngüsü tanımlanmıştır.¹⁷ Arkeoloji literatüründe en çok tartışılan Holosen Dönemi’nde meydana gelen en büyük iklim değişikliği 8200 yıl öncesinin 8.2 ky olayıdır.¹⁸ Ancak, 9.2 ky olayının Neolitik topluluklar üzerindeki potansiyel etkisi nadiren araştırılmıştır. Bir dizi paleoiklim kaydı verisi şunu göstermektedir; Kuzey yarım kürede 9.2 ky olayı da yaygın ve önemli bir iklim anomalisidir. Bu iklimsel değişim, 8.2 ky’de yaşanan iklim anomalilerine çok benzer etkiler göstermektedir.¹⁹ 8.2 ky olayında olduğu gibi kuzey yarım kürenin yüksek ve orta enlemlerinde, soğuk bir iklim ile karakterize edilir ve alt enlemlerde yani tropik bölgelerde 9.2 ky olayı sırasında kurak iklim koşulları görülür.²⁰ Yakındoğu coğrafyasında hem orta enlem hem de alt enlem etkileri görülmektedir. Güney bölgelerde kurak iklim özelliği daha belirgin olmakla birlikte söz konusu coğrafyanın kuzeyinde soğuk iklim koşulları daha belirgindir. Dolayısıyla bir geçiş bölgesi olan yakındoğu coğrafyasında soğuk-kurak, soğuk-yağışlı, sıcak-kurak iklim koşulları ani değişimlerle farklı yerleşmelerde belirlenmiştir. Sumaki Höyük yerleşmesinde yaklaşık 100 yıllık döngülerde bu değişimler $\delta^{13}\text{C}$ ve $\delta^{18}\text{O}$ izotop analizlerinde açıkça görülmekte olup; özellikle N4 öncesi ve sonrası

8 Çambel ve Braidwood 1980; Bar-Yosef ve diğ. 1995.

9 Gebel 2002, 315.

10 Kodowaki 2012, 4; Özdoğan 2007a, 450; Rollefson 1989, 135.

11 Bar-Yosef ve diğ. 1995, 45; Erim-Özdoğan 2007, 65; Özdoğan 1997, 35.

12 Kuijt 2000, 75; Renfrew ve Bahn 2008, 287; Matthews 2000, 43-44.

13 Türkcan 2010, 10; Verhoeven 2002, 6.

14 Gebel 2002, 318.

15 Berger ve diğ. 2016; Fleitmann ve diğ. 2008; Flohr ve diğ. 2016; Migowski ve diğ. 2006; Weiss 2000.

16 Weninger, vd., 2009: 8; Bar-Matthews, vd., 1999: 89.

17 Berger et al., 2016:1848; Park et al., 2019:9 fig.7.

18 Morrill and Jacobsen, 2005: 1.

19 Berger et al., 2016:1848; Flohr et al., 2016:24; Zhang et al., 2018:2767.

20 Fleitmann 2008: 1.

ile N2 evresi sonrasında soğuk yağışlı iklim koşulları hakimdir. N5 ve N3 evrelerinde ise genellikle sıcak-kurak bir iklim koşullarının yaşandığı belirlenmiştir.²¹

Tüm bu olay ve olgular bir araya gelince, tarihöncesi kronolojisinde Son PPNB (MÖ.8100-7900) olarak tanımlanan kültürel evrede yerleşik topluluklar için olumsuz etkenler ortaya çıkmıştır. Bir anlamda, olumlu etkenlerle olgunlaşan kültürel yapının çevre, nüfus ve iklimin olumsuz etkileri ile birlikte sürdürülebilirliği zorlaşmıştır. Birçok PPNB yerleşmesinin sosyal düzeni ve maddi kültür öğelerinden biri olan mimari yapı geleneğinde bozulmalar başlamıştır²² ya da farklı bir mimari gelenek²³ ortaya çıkmıştır. Bunun sonucunda da yerleşmeler küçülmüş, terk edilmiş ya da farklı bir karaktere bürünmüştür. Hâlbuki Yukarı Dicle havzası kuzeydoğu sınırında yer alan Çayönü Tepesi Hücre Planlı Yapılar ilk evresinden itibaren, yerleşmenin kuzeyindeki Bestakot deresinin su seviyesindeki değişimler nedeniyle taşkınlar oluşmuştur. Bu taşkınlar nedeniyle, özellikle yerleşmenin kuzey kesiminde, farklı nitelikte ve kalınlıkta dolgular birikmiştir.²⁴ Taşkın olayları Geniş Odalı Yapılar Evresi'nin dördüncü alt evresine (I4) kadar, özellikle yerleşmenin kuzey sınırını belirleyen etkenlerin başında gelir. Taşkınların Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'de de devam ettiği görülmektedir. Özellikle birden çok set duvarının varlığı ile yer yer saptanan heterojen dolgular bu olayın devam ettiğinin kanıtlarıdır.²⁵ Benzer durumun Salat Cami yanı yerleşmesi içinde geçerli olduğu öne sürülebilir. En erken dönemi tanımlayan 1. Evreye ait tabakalarda, yapı kalıntılarına rastlanmamış olmasına karşın değişik seviyelerde dört tane taş döşeme belirlenmiştir. 1. Evrenin en alt aşamasını temsil eden 12. Tabakada, kızıl kahverengi ve kireç parçacıklı ana toprakta biçimsiz çukur veya çöküntüler saptanmıştır. Çakıtaşlı döşemelerden birinin üzerinde çakmaktaşı parçaları ve çok sayıda hayvan kemiği parçası bulunmuştur. Benzer şekilde yapılmış diğer taş döşemeler çeşitli nedenlerle bozulmuşlardır. Sadece taş döşemelerin tespit edilebildiği bu alanların 1. Evre boyunca açık alan ya da meydan gibi bir işlevi olduğu

ileri sürülmüştür.²⁶ Ancak Sumaki Höyük'te detaylarıyla saptadığımız ve benzer buluntu geometrisine sahip bu taş yoğunluklu heterojen dolgular yerel taşkınlar ve/veya yüzeysel akışlarla ilgilidir. Olasılıkla yerleşmenin ve mimarinin izin verdiği alanlarda biriken sel/taşkın dolguları 'tahrip olmuş taş döşeme' olarak tanımlanmıştır.

Çayönü Tepesi Hücre Planlı Yapılar'ın son alt evresinde (c3) Çayönü mimari geleneği ve yerleşim düzeninde önemli değişimler gözlemlenmiştir. Bu döneme kadar Çayönü yerleşmesinde süregelen "yapıların gömülerek terk edilmesi" geleneği son bulmuş ve yapılar ilk kez onararak ya da eklemeler yapılarak tekrar kullanılmıştır. Geniş Odalı Yapılar Evresi'nde mimari yapıların gelişigüzel bir şekilde konumlandırılması, o döneme kadar süregelen dış kullanım alanlarının planlı düzenini bozmuştur. Hücre Planlı Yapılar Evresi'nin Meydanı (Plaza) bu evrede günlük kullanım alanına ve daha sonra çöplük alanına dönüşmüştür.²⁷ Caneva'ya göre bu değişim farklı bir sosyo-ekonomik yapıya, "pastoral yaşama", doğru yönelimi işaret etmektedir.²⁸ Fırat Havzası'nda yer alan Mezraa Teleilat yerleşmesi mimari değişikliklerinde Çayönü benzeri bir olguyu görmek mümkündür. Son Çanak Çömleksiz Neolitik B (LPPNB) dönemine tarihlendirilen sınırlı bir alanda açılmış IV. Evre'nin en az üç tane mimari alt evresi vardır. Bu evrenin mimari geleneğini standart olmayan iç bölümlendirmelere sahip Hücre Planlı Yapılar tanımlar. En eski alt evrede yapılar taş temelsiz kerpiç duvarlıdır, hemen üzerindeki alt evrede ise taş temel kullanılmıştır. IV. Evre'deki buluntuların gerek sayısal gerekse teknolojik özellikleri, Mezraa Teleilat yerleşmesinin, diğer Son PPNB yerleşmelerinde görüldüğü gibi, kültürel bir kırılma/değişim sürecinin yaşadığına işaret etmektedir.²⁹ Çanak Çömlekli Neolitik Geçiş Süreci (PPNC) olarak adlandırılan III. Evrede farklı bir mimari gelenek görülür. Bu evrenin, küllü katmanları ve dal-örgü malzeme gibi dayanıksız hafif malzemedir yapılmış yapılar ile hem önceki hem de sonraki dönemden farklı mimari geleneğe sahip bir kültürel yapıyı yansıttığı düşünülmektedir. III. Evre kendi içinde iki alt (IIIA ve IIIB) evreye

21 Sarialtun 2019.

22 Erim-Özdoğan 2007: 81.

23 Özdoğan 2007a: 450.

24 Erim-Özdoğan 2007: 76.

25 Erim-Özdoğan ve Yalman 2004, 69.

26 Miyake 2007: 283.

27 Erim-Özdoğan 2007: 79.

28 Caneva ve diğ. 1998: 203.

29 Özdoğan 2007b: 190.

ayrılmıştır. IIB alt evresinde taban altında taş döşeli oval ocaklar ile çok sayıda ahşap dikmelere ait izler bulunmuştur. Yapıların üst örgüsünün, ahşap direklerle desteklenmiş, ince dal ya da kamış gibi organik malzeme ile kaplandığı belirtilmektedir.³⁰ Ayrıca Mezraa Teleilat yerleşmesi II. tabakasının Hassuna Dönemi'ne tarihlenen IIB evresi, üç alt evreye (IIB3-1) ayrılır. IIB evresinde, bir önceki evrenin mimarisi ve yerleşme düzeninden tümüyle farklı bir gelenek ortaya çıkar. IIB3 alt evresinde birbirinden dar aralıkla ayrılan yapı kompleksleri ortak bir açık alanı çevreleyecek şekilde konumlanmışlardır.³¹ Hücre Planlı Yapı olarak adlandırılan taş temel üzerine kerpiç duvarlı yapılarda, genellikle kare planlı küçük odacıklarının sayıları ve boyutları birbirinden farklıdır. Standart bir boyut yoktur.³²

Son yıllarda Yukarı Dicle Havzası'nda kazılan yerleşmelerin sayısının artmasına karşın GÖ 9000-8000 tarihleri arasına tarihlenen yerleşmelerin sayısı çok azdır. Söz konusu alanda arkeolojik yöntemlerle kazılan yerleşmelerin çoğu Epi-paleolitik, PPNA ile ilk PPPB tabakalarına sahiptir.³³ Yukarı Dicle Havzası'nda Son PPNB ve İlk PN tabakaları sadece Sumaki Höyük,³⁴ Çayönü³⁵ ve Salat Camii Yanı³⁶ yerleşmelerinde tespit edilmiştir.

Sumaki Höyük Mimarisi: Mimari Yapılar, Öğeler, Malzeme ve Plan Özellikleri

Yapı malzemesinin niteliği çağdaş mimari gelenekler ile farklılık ve benzerlikleri, çalışmaya konu olan topluluğun sosyal yaşamını, ekonomisini ve kültürel yapısını yansıtan en temel öğedir. Bir başka deyimle mimari açıdan mekân ile yapı malzemesinin özellikleri geçmiş toplulukların yaşam biçimlerini, gündelik pratiklerini, sosyal yapısı ve toplumsal örgütlenme biçimini anlamak için kullanılan en önemli araçtır. İnsanlık tarihinin ilk aşamasında barınma için uygun bir

yer bulma güdüsü etkili olurken; gelişen bilgi birikimi ve artan ihtiyaçlar sonucunda doğa koşullarına karşı kısmen de olsa mücadele etme ve olumsuz doğa koşullarını kendi lehine değiştirme isteği onu ikinci eyleme, mimari yapı inşasına yöneltmiştir. Bu mimari yapı inşa sürecinde kullanılan yapı malzemeleri, özellikle yerleşilen/konaklanan alanın yakın çevresinde kolaylıkla elde edilen niteliktedir: ağaç dalları, saz ve otsu bitkiler, toprak veya çevreden toplanan taşlardır. Yapı malzemesi olarak kullanılan toprak farklı bölgelerde çeşitli isimler taşımaktadır. Örneğin; Mezopotamya'da sıklıkla kerpiç veya tauf olarak adlandırılır. Toprak yapı malzemesi hem üretim tekniklerine hem de şekillerine ve katkılarına göre çeşitlilik gösterir, kerpiç, pise, tauf, çamur topak gibi...

Toprak ulaşılması en kolay yapı malzemelerinden biridir. Kerpiç elde etmek için toprağa ot, saman veya hayvan kılı gibi katkı maddelerinin bilinçli olarak katılması gerekmektedir.³⁷ Yakındoğu Neolitik Dönem ve sonrasında kerpiç, mimari yapıların dış ve iç bölme duvarlarında, mekânların zeminlerinde, silo ve ocak gibi mimari elemanların yapımında, damda yaygın olarak kullanılmıştır. İlk dönemlerde inşaat malzemesi olarak kullanılan kerpiç standart değildir. Örneğin Çayönü Tepesi'nde Kanallı Yapılar ile Taş Döşemeli Yapılar evrelerinde duvarlarda kerpiç topaklar kullanılırken, daha sonraki Hücre Planlı Yapılar Evresi'nde dikdörtgen kerpiç bloklar kullanılmaya başlanmıştır.³⁸ Tell Hassuna'nın Ib tabakasında³⁹ ve Hacı Firuz'un C ve D evrelerinde de⁴⁰ farklı boyutlarda kerpiç kullanıldığı bilinmektedir. Kerpiç çamuru, geleneksel Anadolu mimarisinde farklı işlevler için çeşitli formlarda şekillendirilmiştir.⁴¹ Genellikle "Pise" terimi ile adlandırılan Yığma Kerpiç Duvarların (Piled earth - Terre emplileé) Yukarı Mezopotamya'da Salat Camii Yanı,⁴² Tell Seker al-Aheimar,⁴³ Tell Sabi Abyad II,⁴⁴ Tell el-Kerkh

30 Özdoğan 2007b: 191-192.

31 Özdoğan 2011: 213.

32 Özdoğan 2007b: 197.

33 Hasankeyf Höyük: Miyake vd. 2012; Körtik Tepe: Benz vd. 2012; Gusir Höyük: Karul 2011b; Hallan Çemi: Rosenberg 2011a ve Demirköy: Rosenberg 2011b; Çayönü Tepesi: Erim-Özdoğan 2011.

34 Erim-Özdoğan ve Sarıaltun 2018.

35 Erim-Özdoğan 2011.

36 Miyake 2011.

37 Perello 2015.

38 Erim-Özdoğan, 2011.

39 Lloyd vd. 1945.

40 Voigt, 1983

41 Dede 1997; Eriç 1980; Kömürcüoğlu 1962.

42 Miyake 2010.

43 Nishiaki 2012.

44 Verhoeven 2000.

2,⁴⁵ Mezraa Teleilat⁴⁶ yerleşmelerinde kullanıldığı ileri sürülmektedir.

Yakın Doğu'da toprak malzemenin kullanımında önemli bir hâkimiyet⁴⁷ olsa da hem arkeolojik hem de etnolojik veriler, mimaride taş, saz ve çalı gibi malzemelerin de tarih öncesi çağlardan günümüze kullanıldığını göstermektedir. Pek çok etnolojik çalışma saz ve çalıların Yakın Doğu'daki yarı göçebe gruplar tarafından sıklıkla kullanıldığını kanıtlamaktadır.⁴⁸

Sumaki Höyük Neolitik Dönem mimarisinde kullanılan malzemeler saz/çalı çırpı gibi organik malzeme, toprak ve taştır. Mezraa Teleilat,⁴⁹ Jarmo,⁵⁰ Tell Seker al-Aheimar⁵¹ ve Tell el-Kowm 2⁵² yerleşmelerinde de saptandığı gibi Sumaki Höyük'te de yığma kerpiç ve otsu bitki ya da saz yapı malzemesi olarak kullanılmıştır. Hemen hemen tüm mimari yapılarda saz ve otsu bitki kalıntılarına rastlanmıştır. Sumaki Höyük Neolitik mimaride sazlar, ince dallar ve otsu bitkiler, yığma kerpiç duvarların dayanıklılığını veya duvarların dışındaki örgüyü bağlama işlevi taşımaktadır. Sumaki'de yük taşıma kabiliyetine sahip ahşap direklerin izleri veya kalıntıları da tespit edilmiştir. Hem arkeolojik hem de mineralojik veriler dikdörtgen planlı yapıların dış çeperlerin /yüzlerinin sazlık ve otsu bitkilerle çevrili olduğunu göstermektedir. Mimaride kullanılan organik yapı malzemenin niteliği SEM görüntüleri ve fitolit analiziyle kanıtlanmıştır. Ayrıca mimari yapıların dışındaki ortak alanlarda da kısmen kireçlenmiş otsu bitki/saz izleri de tespit edilmiştir. Bu izler atık inşaat malzemesi veya yıkılan yapıların kalıntıları olarak yorumlanabilir. Sumaki Höyük Neolitik mimarisinin yapı malzemesi, çoğunlukla saz, dal ve toprak gibi bozulabilir malzemeler olmasına karşın en üst evrede (N1) yapıyı sınırlandıran çevirmelerde yapı malzemesi olarak taş seçimi dikkat çekicidir.

Sumaki Höyük Neolitik yerleşiminde planı

45 Miyake ve Tsuneki 1996; Tsuneki 2003.

46 Karul 2011a.

47 Oates 1990; Tuztaş ve Çobancaoğlu 2006.

48 Dirican ve Akyol 2019; Erdim 1979; Kamp 2000; Karaosmanoğlu ve Yılmaz 2013.

49 Özdoğan 2007b.

50 Adovasio 1975; Braidwood 1983.

51 Portillo vd. 2014.

52 Stordeur vd.: 2000.

belirgin 58 mimari yapı ile 14 bozulmuş/tahrip olmuş ya da planı belirlenemeyen toplam 72 yapı kalıntısı açığa çıkarılmıştır (Tablo 1). Bu makalede her bir evreden seçilen farklı plana sahip 17 mimari yapı plan ve biçimsel olarak analiz edilmiştir.

Neolitik yerleşimin en baskın mimari tipini Hücre Planlı Yapılar oluşturur. Bu yapılar yerleşimin özellikle N6-N5 evrelerinde başat mimari gelenek olup toplam 14 yapı saptanmıştır. Bununla birlikte yaklaşık 250 yıl sonra (N2 evresi) Sumaki Höyük yerleşim alanını iskân eden bir grup tarafından bu mimari geleneğin tekrar kullanıldığı da görülmüştür (Fig. 3, 4, 5) Tek bir Hücre Planlı Yapı'nın inşa edildiği N2 evresinde genellikle çevresi organik malzeme ile çevrili dikdörtgen planlı yapılar ağırlıktadır. Hücre Planlı Yapılar'ın duvarları Masif Yığma Kerpiç (Massive piled earth – Massive terre empilée) tekniğinde (Fig. 7a-d) inşa edilmiştir. Hücre Planlı Yapılar genellikle koridorludur. Bununla birlikte koridoru olmayan ve sadece hücrelerden oluşan yapılar da vardır. Yapılar koridor alanına göre "T" veya "L" biçimli koridorlu yapılar (Fig.3) ve koridor olmayan yapılar olarak iki tiptir. Bu yapıların dış duvar genişlikleri 27-46 cm arasında, iç bölme duvarları ise daha dar 21-46 cm arasındadır. Doğrudan yaşam düzlemi üzerine inşa edilen toprak duvarlarda yığma katmanları belirgindir. Yığma katmanlarının kalınlıkları standart değildir. Örneğin; aynı yapının farklı duvarlarında bile farklılık gösteren bu katmanlar genellikle 7-12 cm kalınlığındadır. Her katman arasındaki ve toprak duvarların dış iç çeperlerindeki/yüzlerindeki kireçleşmiş organik kalıntılar SEM görüntülerinde, Fitolit, XRF ve XRD analizlerinde açıkça saptanmıştır. Bu analiz sonuçlarında otsu bitkilerin fosil kalıntıları hem görsel olarak belirlenmiş hem de eleme ve mineral kompozisyonu tanımlanmıştır. Ayrıca evaporasyon (buharlaştırma) sürecinin özenli bir mineral izi olan Nitratın, hemen hemen tüm kireç örneklerde saptanmıştır. Bununla birlikte yukarıda ayrıntılarıyla yazılan $\delta^{13}C$ ve $\delta^{18}O$ izotop verileri de söz konusu kireçleşmenin iklimsel nedensellikleri gösteren bir diğer önemli kanıttır.

Hücre Planlı Yapılar'da planlama veya ön tasarım sürecinin gerçekleştiğini ileri sürmek mümkündür. Sumaki Höyük *Hücre Planlı Yapılar*'ın X-Y eksen oranı birbirine çok yakın 1,1-1,4 arasında değişmektedir. Sınırları belirlenen

hücrelerin alanı genellikle 1 m² olup genişlikleri veya uzunlukları birbirinden farklıdır. Üç bina dışında Hücre Planlı Yapı planlarında ve bölme sisteminde bir standartlık göze çarpmaktadır.

Sumaki Höyük Neolitik yerleşmesinde belirlenen bir diğer yapı tipi *Çok Odalı Yapılar*'dır. Bu plan yerleşmede sadece N5 ve N4 evrelerinde kullanılmıştır. Bu tip yapıların duvarları genellikle

Plan > Evre	N7	N6	N5	N4	N3	N2	N1	Toplam
Hücre Planlı Yapılar		10	4			1		15
Çok Odalı Yapılar			4	2				6
İki Odalı Yapılar			1	6				7
Tek Odalı Yapılar (Toprak duvarlı)		3	3	1		1		8
Tek Odalı Yapılar (Saz çevirmeli)			2			9		11
Taş Dizileri/Duvarlar		1					10	11
Dikme Deliği Çevrili alan (Çadır?)	1				2			3
Belirsiz plana sahip yapı kalıntıları		2	3	5		1		11
Toplam	1	16	17	14	2	12	10	72

Tablo 1. Sumaki Höyük mimari yapıları ve evrelere göre dağılımı

Yığma Kerpiç (Piled earth – Terre empilée) tekniğinde yapılmıştır. (Fig.7a-c) Sadece N5B12 yapısında *Ham Toprak Kesimi (Duripan - Brique taillée)* (Fig.7e) ile *Kerpiç Bloklar (Mud-brick – Brique moulée)* (Fig.7f) birlikte kullanılmıştır. *Çok Odalı Yapılar* Sumaki Höyük Neolitik dönem mimari yapıları arasında ölçü ve plan bağlamında en karmaşık grubu temsil etmektedir. *Çok Odalı Yapılar* dikkörtgen veya kare planlıdır (Fig.3) Bu yapılar 12-24 m²'lik bir alanda inşa edilmiştir ve X-Y eksenlerinin birbirine oranı 1,0-1,4 arasındadır. Dış ve iç duvarların genişliği birbirinden çok farklıdır. *Çok Odalı Yapılar*'da belirgin ortak bir tasarım yoktur. İç mekân bölümlendirmesinde de ortak bir tasarımdan söz edemeyiz. İncelenen iki kare planlı yapı örneğinde hem uzun eksen hem de kısa eksen farklı plan ve boyutlarda odalara ayrılmıştır. Ayrıca dikkörtgen planlı yapı da eşit bölmelere ve ortak bir tasarımı ileri sürecek verilere sahip değildir. Kısacası her üç yapı da rastgele ve bu yapıyı kullanacak bireylerin ihtiyaçlarına göre bölünmüştür. Bu karmaşıklık evre değişkenliğiyle ilişkilendirilememiştir.

Toprak duvarlı diğer yapılar *iki odalı ve/veya tek*

odalıdır. Özellikle N6-N4 evrelerinde kullanılan bu tip yapıların duvarları da Yığma kerpiç tekniğinde inşa edilmiştir. Diğer yapılar gibi temelsiz doğrudan yaşam düzleminin üzerine inşa edilmiştir. Tek odalı (toprak duvarlı) yapıların önceden tasarlandıklarını ve tamamen standart boyutlarda inşa edildiğini iddia etmek oldukça zordur (Fig. 3). Bu plana sahip yapılar, Sumaki Höyük Neolitik yerleşmesinde açığa çıkarılan diğer tüm yapı tiplerinden daha küçüktür. Muhtemelen diğer yapılarla birlikte kullanılan ek bir yapı işlevi taşımaktadırlar ancak oldukça küçük olan oda boyutu dışında bunu ispatlayacak kesin bir veriye ulaşamamıştır. Yığma Kerpiç tekniği ile inşa edilen duvarların genişlikleri 28-43 cm arasında değişmektedir. Bu yapılar 17-30 m²'lik bir alan üzerine inşa edilmiştir. Benzer plana sahip yapılar yaklaşık 12m²'lik bir alanı kaplar. Bu yapıların X-Y eksenlerinin birbirine oranı 1,3-1,8 arasında değişmektedir. *İki Odalı Yapılar* iki uzun eksene bölünmüştür. *Tek Odalı Yapılar*'dan farklı olarak bu yapıların inşa sürecinde tasarım ortaklığı ve kısmen belirgin bir standartlık görülür. Yapılar yan yana 8-13 m²'lik iki odadan oluşur. Bu yapıların X-Y eksenlerine

oranı 1,5'tir. Yığma kerpiç duvar kalınlıklarında da belirgin bir standartlık söz konusudur. Yapıları çevreleyen dış duvarın genişlikleri 30-32 cm arasında olmakla birlikte iç duvarları dış duvarlardan daha dardır.

Sumaki Höyük yerleşmesinin bir diğer baskın mimarisini dikdörtgen planlı tek mekânlı saz çevirmeli yapılar oluşturur (Fig. 3). *Tek Odalı Saz çevirmeli Yapı*'ların sınırları, yaklaşık 2-3 cm kalınlığında kireç parçacıklı hatlar ve kızıl kahverengi toprak izleriyle belirlenmiştir. Özellikle açma kesitlerindeki belirgin kızıl kahverengi dolgular ile kireç izleri bu tip yapıları tanımlamada yardımcı olmuştur. Bu tip yapıların toprak duvarları yoktur, üst örtüsü büyük olasılıkla çadır gibi kısa ömürlü malzemeyle kapatılan saz çevirmeli ve geçici niteliktedirler. Aşağı Garzan Havzası etnoarkeolojik alan çalışmasında benzer izlerle sıklıkla karşılaşmıştır (Sarialtun, 2019) Yarı-göçebe toplulukların geçici süreyle kullandığı üst örtüsü çadır veya kısa ömürlü malzemeden olan bu tip yapıların yüzeyde kalan

son izleri, Sumaki Höyük'te belirlenen izlere çok benzerdir. (Fig.6.2a-c).

Sumaki Höyük Yerleşim Stratejisindeki Değişimler ve İzleri

Sumaki Höyük, Son PPNB kültürel özelliklerine sahip bir evreye (N6) sahip olmasına rağmen, esas İlk Çanak Çömlek Neolitik dönemde iskân edilmiştir.

Neolitik yerleşme GÖ kal. 9084-8123 yılları arasında tarihlenmektedir. 2180 m²'lik bir alanda kazıların yürütüldüğü (Fig.2) yerleşmenin yaklaşık 850 m²'lik kesiminde ana toprak seviyesine ulaşılmış ve Neolitik tabaka yedi evreye ayrılmıştır. Evre adlandırmaları en üst dolgudan N1 evresiyle başlar ve ilk iskân sürecini temsil eden N7 evresiyle son bulur. Aktarılan yaşlandırma kanıtlarından da anlaşılacağı üzere Sumaki Neolitik yerleşimi, daha uzun değilse, en azından 900 - 950 yıl boyunca farklı yaşam modelleriyle iskân edilmiştir (Tablo 2) Farklı nitelikteki iskân süreçlerinin

Tabaka	Dönem	Evre	CalPal Kalibrasyon (kal GÖ)	CEDAD C14 / AMS Tarih (GÖ)	CEDAD Lab. Kod
1	Ortaçağ	M1	1116 ± 52	1186 ± 40	LTL15185A
		M2			
2	Neolitik	N1	8123	Karşılaştırmalı Kronoloji	
		N2	8258		
		N3	8395±28	7584 ± 50	LTL15193A
		N4	8436±52	7613 ± 60	LTL15187A
			8459±49	7645 ± 50	LTL15194A
			8461±49	7647 ± 50	LTL14406A
		N5	8491±50	7700 ± 50	LTL15192A
			8501±56	7712 ± 60	LTL14408A
			8518±54	7741 ± 50	LTL15190A
			8526±60	7752 ± 60	LTL15186A
		N6	8594±49	7810 ± 50	LTL14407A
			8629±80	7821 ± 60	LTL15189A
			8715±113	7859 ± 60	LTL15191A
			8708±90	7871 ± 50	LTL15188A
		N7	9084±57	8127 ± 50	LTL14409A

Tablo 2: Sumaki Höyük kronolojik stratigrafisi

kesintisiz olmadığı, alanı iskân eden toplulukların zaman zaman ve çeşitli nedenlerle uzaklaştığı ya da tercih etmediği görülmektedir. Kesintiye uğramış bu süreklilik, Sumaki’de çok sayıda bulunan ve farklı özelliklerdeki mimari yapı ya da öğelerinin yanı sıra taşınabilir buluntuların özellikleriyle de doğrulanmaktadır.⁵³

N7 ve N6 Evreleri: Geçici Yerleşik Düzendeki Kalıcı Yerleşik Düzene Geçiş

Sumaki Höyük yerleşmesinin ilk iskânı N7 evresi çok küçük bir alanda tespit edilmiş ve elimizdeki tek C14 yaşlandırmasına göre GÖ kalibre 9084±57 yıllarına tarihlendirilmiştir (Tablo 2). N7 evresinin kültür dolgusu B Alanı’nda yaklaşık 250m² bir alanda açığa çıkarılmıştır. A ve C alanları ana toprak seviyesine kadar kazılmış olmasına rağmen bu evreye ait kültürel kalıntıya rastlanmamıştır. B Alanı’nda farklı konumlarda birkaç adet dikme izi saptanmış ancak belirgin bir planı tanımlanamamıştır (Fig.5.N7, Fig.6.7a-c) Dikme izleri, bu evre mimarisinin geçici yapılarından ibaret olduğuna işaret eder. Söz konusu kalıntılara göre alanın bu iskân süreci “Konak Alanı” şeklinde yorumlanmıştır.

Günümüzden önce kalibre 8708±90 - 8594±49 yıllarına tarihlenen N6 evresinde (Tablo 2) yerleşim stratejisinin oldukça “sert” bir şekilde değişim geçirdiği gözlemlenmiştir. Bu evrede Sumaki Höyük, belirli bir süre, yerleşik bir alan olma özelliği kazanmıştır. N6 evresinde arazi yoğun biçimde iskân edilerek (A ve B alanları) dönemin topografyasındaki doğal teraslar üzerine, ayrışık düzenli yapılar inşa edilmiştir (Fig.4.N6, 5.N6). Yaklaşık 956 m²’lik bir alana yayılmış bu görece “kalıcı” evrenin baskın mimari geleneği “L” veya “T” biçimindeki orta uzun mekânın (koridor) her iki yanında yer alan dörtgen odacıklardan (hücre) oluşmaktadır (Fig.6.6a-c) Bu yapılarla birlikte daha küçük *Tek Odalı Yapılar* da inşa edilmiş ve istisnasız hepsi yığma kerpiç duvar tekniğiyle (Fig. 7a) inşa edilmiştir.

N7 ve N6 evrelerinin genel karakteri, yerleşim düzeni ve yapıları farklı özellik taşımakla birlikte bu evrelere ait ocaklar birbirine benzer özelliklerdedir. Yapı içlerinde ocak yoktur (Fig.4.N6, 5.N6). Hemen hemen bütün ocaklar büyük ihtimalle uzun süreli kullanımdan kaynaklı olarak

kısmen tahrip olmuştur (Fig.8). Bir ocak yeri de bitirilmeden bırakılmış gibidir. Sert sıvalı ocak tabanları 2 cm kalınlığında, taban ölçüleri de 47x80 - 155x209 cm arasında değişir. Ocakların sıvalı taban altında genellikle taş döşeme tespit edilmiş olmakla birlikte iki ocağın tabanları doğrudan toprak zemin üzerine yapılmıştır. Doğrudan toprak zemin üzerine yapılan ocak tabanı sıva uygulaması, Sumaki Höyük ocak yapım geleneğinde sıklıkla kullanılan bir yöntem değildir. Bu evre ocaklarının sıvalı tabanları genellikle düzgün, pürüzlü yüzeyli ve çatlaklı görünümündedir. Bu durumun yoğun kullanımdan ziyade yapım teknolojisinden kaynaklı olduğu öngörülmektedir. Toprak elemeleri ve yüzdürme verilerinde ocakların üstü veya çevresinde özellikle baklagiller familyası ile mercimek ve buğday/arpa başta olmak üzere yenilebilir bitkiler tespit edilmiştir.⁵⁴

N7 evresinde birbirinden farklı alanlarda ateş çukurları tespit edilmesine karşın N6 Evresi’nde ateş çukuruna rastlanmamıştır. N7 evresindeki yuvarlak veya oval biçimli ateş çukurlarının boyutları 36x53 - 43x66 cm, derinlikleri 6-11 cm arasındadır (Fig. 9e-f) Ateş çukurlarının kenarları yanmadan kaynaklı olarak daha serttir. Özellikle N7A1 ve N7A2 adlı ateş çukurlarının çevresinde yoğun bir şekilde kireçleşmiş organik malzeme izleri de bulunmuştur. Benzeri kalıntılar N7 evresinin açık alanlarında da saptanmıştır. Fitolit analizlerine göre bu organik kalıntılar otsu bitki veya saz benzeri bitkilere aittir.⁵⁵

İki evre arasındaki yerleşim stratejisindeki belirgin değişiklik kadar, “Konak Alanı” niteliğindeki Sumaki Höyük N7 evresinde kullanılan çanak çömleğin görece yerleşik kimliğe sahip N6 evresinde kullanılmamasının çarpıcı bir olgu olduğu görülmektedir (Tablo 3).

N5 evresi günümüzden önce kalibre 8526±60 - 8491±50 yıllarına tarihlenmektedir (Tablo 2). Sumaki Höyük yerleşmesinin ilk “kalıcı” yerleşik düzeninin görüldüğü N6 evresinin bir devamı niteliğindeki N5 evresi B Alanı’nda 625 m², A Alanı’nda 200 m² ve C Alanı’nda 40 m² olmak üzere toplam 865 m²’lik bir alanda açığa çıkarılmıştır (Fig.2) Ancak bu evrede Neolitik yerleşmenin esas yoğunluğu B Alanı’ndadır (Fig.4.N5, 5.N5)

54 Kutlu vd. 2018: 32 Tablo 1.

55 Sarıaltun 2019.

53 Erim-Özdoğan ve Sarıaltun, 2018.

Gerek yapı planları gerekse duvar teknolojisi açısından N5 evresinde belirgin bazı değişimler söz konusudur. N6 evresindeki *Hücre Planlı Yapı* geleneği devam etmekle birlikte *Çok Odalı Yapılar* ile *İki Odalı Yapılar* ortaya çıkar (Fig.6.5a-c). Bir önceki evredeki gibi *Tek Odalı Yapılar* da kullanılmaya devam etmiştir (Fig.3, 5). N5B11, N5B12 ve N5B13 yapılarının duvarlarında, N6 evresinin yapılarındaki duvar tekniği olan yığma kerpiç tekniğiyle birlikte ilk defa kerpiç bloklar ile ham toprak kesimi birlikte kullanılmıştır (Fig. 7e-f) Ayrıca çok odalı N5B12 Yapısı'ndaki kireç taban Sumaki Höyük Neolitik yerleşmesinde saptanan tek yapı iç tabandır (Fig.5c) *Tek Odalı Yapılar* ise iki farklı geleneği yansıtır. N6 evresindeki gibi yığma kerpiç duvarlı küçük yapıların yanı sıra, hemen hemen *Hücre Planlı Yapılar* boyutuna yakın ölçülerde saz çevirmeli üst örtüsü çok büyük olasılıkla kısa ömürlü malzemeden yapılmış, dikdörtgen planlı yapılar da (Fig.3, 5.N5) görülmektedir. Bu geçici yapıların yakın çevresinde, N7 evresindekilere benzer bir şekilde ateş çukurları tekrar kullanılmaya başlanmıştır (Fig.9a-d) Bir başka çarpıcı özellik N7 evresinde kullanılan çanak çömleğin, yaklaşık 200 yıllık bir aradan sonra, az da olsa tekrar günlük yaşama girmiş olmasıdır.⁵⁶

N5 evresi sonlarında gerçekleşen güneybatı-kuzeydoğu yönlü sel/taşkın nedeniyle oluşan taşçıklı heterojen nitelikteki dolgu hemen hemen yerleşmenin her kesimine yayılmıştır, ama özellikle B Alanında daha belirgindir. Farklı alanlarda parça parça tespit edilen bu heterojen istif içerisinde çanak çömlek, hayvan kemikleri, kemik ve obsidyen alet parçaları karışık bir şekilde birleşmiş ve yapılarında yer yer ciddi boyutta tahribata neden olmuştur. Yerleşmenin sel dolgularından alınan örneklerin XRD analizlerinde belirlenen demir, brucite ve sakhaite gibi farklı minerallerin varlığı bu dolguların yerleşmeye dışarıdan taşındığını gösteren önemli kanıtlardır. N5 evresinin sonlarında yaşanan sel/taşkın nedeniyle yerleşme yaklaşık GÖ kalibre 8491-8461 yılları arasında terk edilmiştir (Tablo 3)

N4 evresi günümüzden önce kalibre 8461±49 - 8436±52 yılları arasına tarihlenmektedir (Tablo 2). Bu evrede Sumaki Höyük Neolitik mimari geleneğinde kısmi bir değişim söz konusudur. Sel/taşkın nedeniyle bir süre kullanılmayan alanın

yeniden iskân edilmesini temsil eden N4 evresindeki yerleşmede Hücre Planlı Yapı geleneği artık son bulmuştur (Tablo 1, Fig.4.N4, 5.N4). Ancak önceki evrede de kullanılan yığma kerpiç duvar tekniğinde yapılmış *Çok Odalı Yapılar* ile *İki Odalı Yapılar* görülür (Fig.6.4a-c). Buna karşın; "*Tek Odalı*" saz çevirmeli, geçici nitelikteki yapıların sayısında belirgin bir artış gözlemlenmiştir. Söz konusu bu yapılarla birlikte önceki evrelerde sıklıkla kullanılan ateş çukuru geleneği de süregelir. Ocaklar genel hatlarıyla N6 ve N5 evrelerindekiyle aynı özellikleri taşır (Fig.8) Ancak, N6 evresinin ocaklarından biraz daha büyüktürler. Bir önceki evreye oranla daha fazla sayıdaki ocağın belli alanlarda toplandığı gözlemlenmiş ve ocakların bazılarında ikiden fazla yenileme tabanları tespit edilmiştir. Hemen hemen bütün ocak tabanlarında ateşten kaynaklı, yoğun bir alacalanma/alazlanma, ocak kullanımının yoğunlaşmasını işaret etmektedir. Söz konusu verilere dayanarak yerleşik topluluklar ile geçici barınakları kullanan toplulukların belirli bir dönem veya dönemlerde birlikte yaşadığı, ya da geçici yapı geleneğine sahip toplulukların yerleşmeyi aralıklarla kullandığı öngörülmektedir.

N3 Evresi: Kalıcı Yerleşmeden Tekrar Konak Alanına

Elimizdeki tek C14 yaşlandırma analizine göre N3 evresi yaklaşık GÖ kalibre 8395±28 yıllarına tarihlenmektedir (Tablo 2). Bu evre B Alanı'nda 421m², A Alanı'nda 242m² ve C Alanı'nda 30m² olmak üzere toplam 693 m²'lik bir alanda belirlenmiştir. N3 evresi mimari yapı ve öğeleri yerleşmenin farklı alanlarında ve dağınık bir şekilde tespit edilmiştir. N3 evresinde N6-N4 evrelerinin yerleşim düzeni ile mimari geleneği tamamen ortadan kalkmıştır (Tablo 3). Yaklaşık 250 yıl süren kalıcı nitelikteki yapılar yerini dikme deliği izleriyle belirlenen oval geçici barınaklara ve buluntu dağılımından anlaşıldığı üzere açık alanların yoğun kullanıldığı bir yaşam modeline bırakmıştır (Fig.4.N3, 5.N3, 6.3a-c). N3 evresinde, önceki evrelerdekilere benzer özellikler taşıyan ocaklar ile ateş çukurları da görülmektedir (Fig.8, 9) B Alanı'ndaki ocaklar, N4 evresine çok benzer bir şekilde, belirli bir alanda toplanmıştır. Bu evredeki ocakların, mimari yapıların aksine, daha uzun süre kullanılmış gibi olduğu ifade edilebilir. N3 evresindeki ateş çukurları oval biçimli ve önceki evrelerdekilere göre daha büyüktür: boyutları

56 Sarialtun 2019.

36x67 - 58x92 cm ve derinlikleri 7-12 cm arasında değişir. Bu evreden sonra Sumaki Höyük Neolitik yerleşmesinde ateş çukuru kullanımı son bulmuştur.

N2 Evresi: “Sürekli” Konak Alanı ve Az Sayıdaki Kalıcı Yerleşimciler

B Alanı'nda 495m², A Alanı'nda 669m² ve C Alanı'nda 40m² olmak üzere toplam 1204 m²'lik bir alanda N2 evresi kültür dolgusu ve mimarisi açığa çıkarılmıştır. Bu evreye ait elimizde C14 yaşlandırma verisi maalesef yoktur; ancak karşılaştırmalı kronolojiye göre, bu kültür süreci yaklaşık GÖ 8250 - 8200 yılları arasına tarihlenmektedir (Tablo 2). N2 evresinin mekânsal dağılım yoğunluğu N6 ve N4 evrelerindeki benzer bir şekildedir (Fig.4, 5) N2 evresinin en temel mimari özelliği tek odalı geçici nitelikteki yapılardır (Tablo 1, Fig.3, 6.2a-c). Bununla birlikte yığma kerpiç duvar tekniğiyle inşa edilmiş bir *Hücre Planlı Yapı* ile tek odalı iki yapı kalıntısı da açığa çıkarılmıştır (Fig.4.N2). N6 ve N5 evrelerinde baskın bir mimari geleneği temsil eden *Hücre Planlı Yapı* geleneği oldukça uzun bir aradan sonra tekrar kullanılmış ancak yaygınlık kazanmamıştır (Tablo 1, Fig.4.N2). Bu evrenin ocakları, daha önceki ocaklarla benzer özelliktedir. Ocakların hepsi taş döşeme üzerine yapılmış düzgün, pürüzlü ve/veya az pürüzlü yüzeyli sert tabanlara sahiptir. Ocakların bazıları oldukça uzun süre kullanılmış ve tabanları birkaç kez yenilenmiştir (Fig.8a-c).

N2 evresinin dolgusu genellikle grimsi devetüyü, yer yer yoğun taşçıklı ve az küllüdür. Bu evrenin sonlarına doğru hemen hemen tüm yerleşmeyi etkileyen, yer yer mimari yapı ve öğeleri de tahrip eden ve/veya üstünü örten, güneybatı-kuzeydoğu yönlü bir sel/taşkın seviyesi tespit edilmiştir. Sel dolgusunun mineral kompozisyonunun N5 evresindeki sel dolgusunun mineral kompozisyonu ile yakın benzerliği her iki sel/taşkın gerek yönünün gerekse tetikleyici etkenlerinin aynı olduğunun kanıtıdır. Bu evrenin heterojen dolgularında da, N5 evresindeki benzer bir şekilde, çanak çömlek, obsidyen alet ve yongalar, hayvan kemikleri, öğütme taşı parçaları, bazaltlar ve kil nesnelere karmaşık bir şekilde istiflenmiştir. Belirgin bir düzlem görülmediğinden, sel/taşkın birkaç defa gerçekleşmiş olması da muhtemeldir.

N1 Evresi: Yeni/Farklı Bir Kültür

Sumaki Höyük Neolitik Dönem dolgularının en üst aşamasını temsil eden N1 evresi karşılaştırmalı kronolojik verilere göre yaklaşık GÖ 8150 - 8100 yıllarına tarihlenmektedir (Tablo 2) N1 evresinde öncekilerden çok farklı bir mimari gelenek ve yerleşme düzeni söz konusudur. Bu evrenin baskın inşa malzemesi taştır. Yer yer köşeli dönüşlere sahip taş dizileri (Fig.4.N1, 5.N1, 6.1a-c), olasılıkla ya dikdörtgen yapıları çevrelemekte ya da geçici yapıları sınırlandırıcı işlev taşımaktadır. Diğer evrelerin dolgularında yoğun olarak tespit edilen kireç parçacıkları bu evre dolgularında nadiren görüldüğü hatta yok ile var arasında olduğu ifade edilebilir. Hem bu veri hem de yarı göçebe topluluklar üzerindeki etno- arkeolojik incelemelerinde rastlanan özellikle eğimli arazide konumlanmış ya da bir kenarı yamacaya dayandırılan çadırların, kaymasını önleyici işlevdeki dizilere/duvarlara yakinen benzerliği göz önüne alındığında N1 evresindeki dizilerin çadır kenarlarındaki diziler olması daha olasıdır. Bu evredeki bütün ocakların sıvalı tabanların altında taş döşeme vardır. Ocakların biri dışında hepsi tek tabanlıdır. Bu evredeki mimari değişim ile çanak çömlek ve kil buluntuların bir önceki döneme kıyasla niteliğindeki değişiklik ve kemik aletlerin farklılığı nedeniyle Sumaki Höyük'ün son Neolitik sakinlerinin eski sakinlerinden çok farklı kültüre sahip topluluk olduğu ileri sürülebilir (Tablo 3).

N1 evresinin hemen üzerinde, Ortaçağ dolgularının altında, yerleşmenin güneyinde 20/O açmasının tamamını ile 20N açmasının güney yarısını 20-35 cm kalınlığında kaplayan ve içinde arkeolojik malzeme bulunmayan bir dolgu saptanmıştır. Sulak ortam niteliğini yansıtan bu dolgunun varlığı ve sonraki dönemlere ait herhangi bir arkeolojik bulgunun bulunmaması nedeniyle; MÖ 6100'lerden MS 800 yıllarına kadar yaklaşık 7000 yıl Sumaki Höyük yerleşim yerinin iskân edilmeye pek elverişli bir alan olmadığını anlaşılmıştır.

Özetlemek gerekirse; Sumaki Höyük N7, N3 ve N1 evreleri çanak çömlekleli geçici kamp alanlarıyken, Evre N6 esas olarak Son PPNB özelliklerini yansıtan çanak çömlek kullanmayan kalıcı bir yerleşim yeri olmasına karşın N5 evresinde Sumaki yerleşmesi küçük miktarda çanak çömlek kullanan hem yerleşik hem de

Evre	Kültürel Aşama	Tarih (kalGÖ)
N7	Çanak Çömlekli Neolitik gelenekli konak alanı	9084±57
N6	Çanak Çömleksiz Neolitik gelenekli yerleşik köy	8708±90 -8594±49
N5	Farklı toplulukların / Kültürlerin Birlikteliği, Yerleşik köy ve Konak alanı	8526±60 -8491±50
	Sel / taşkın > terk	8491±50 - 8461±49
N4	Yerleşik köy	8461±49 -8436±52
	Sel / taşkın > terk ??	8436±52 (?)
N3	Konak alanı, N7 Evresi benzeri	8395±28
N2	Büyük konak alanı ile az sayıda kalıcı yerleşimciler	8258±40
	Sel / taşkın > terk	~ 8.200 - 8.150
N1	Farklı çanak çömlek gelenekli bir Konak alanı	8123±50
Tablo 3. Sumaki Höyük'ün Neolitik stratigrafisi, farklılaşan yerleşim özellikleri ve yerleşmeyi etkileyen dış çevresel etkiler çizelgesi		

hareketli gruplar tarafından iskân edilen bir yerleşmedir. N4 evresi, öncesinde ve sonrasında belirgin olarak saptanan sel ve taşkın olayları nedeniyle iskân süreci sekteye uğramış, uzun vadeli olmasa da kalıcı bir yerleşim karakterini sergiler. N2 evresi bazı bölümleriyle nispeten kalıcı özellikler göstermekle birlikte yoğun kullanılan dikdörtgen planlı geçici yapı izleri ile bir kamp yeri işlevinde kullanılmış gibi izlenim verir. N1 evresi geçici bir kamp alanı olmasına rağmen, önceki evrelerden farklı çanak çömlek geleneğine sahip ve bambaşka mimari yapı malzemesinin kullanıldığı bir kültürü temsil eder. N6, N5, N4 ve N2 evrelerindeki mimari geleneğin ana inşa malzemesi topraktır. Toprak duvarlarda sazlar, otsu bitki ya da ince dallar birlikte kullanılmıştır. Yığma toprak tekniği ile inşa edilen yapılar doğal topoğrafyanın alçak terasları üzerinde, yapıların arasında boşluklar bırakılarak doğrudan zemine taş temelsiz inşa edilmiştir. N1 evresinde ise yapıları sınırlayan yegâne mimari öge tek sıra taş dizileridir.

Değerlendirme ve Sonuç

Sumaki Höyük Neolitik Dönem yerleşmesindeki mimari formların ve yapıım tekniklerinin tipolojisi, gözlemlenen tüm dış fiziki faktörler ile sosyal

yapımın çeşitliliği, birbiriyle uyum içinde değişkenlik gösterir. En basit yerleşim formundan (N7) üst örtüsü belirlenemeyen N6-N4 evrelerindeki hücre planlı, çok odalı ya da iki odalı görece daha masif ve kalıcı yapılara geçilmiştir. Çeşitli duvar/çevirme tekniklerinin kullanıldığı nispeten “kalıcı” yapılara dönüşüm sürecinden tutalım da, oturmuş ve bir anlamda planlanmış bir yerleşim düzeninin aniden farklılaşmasına (N3) kadar gibi birçok değişkenliği içinde barındırır. Tüm bu verileri ayrıntılarıyla sunabilmesi açısından başta Yukarı Dicle Havzası olmak üzere daha büyük ölçekte Yukarı Mezopotamya Son PPNB ve hemen sonrasındaki toplulukların yaşam modelini ve olumsuz fiziki çevre koşullarına karşı gösterdikleri sosyo-ekonomik adaptasyonu sunan bir yerleşim yerinin adıdır: Sumaki Höyük.

Farklı grupların kendi ihtiyaçlarına uygun bir yerleşime dönüştürdüğü bir alan olma özelliği sayesinde GÖ kal. 9084-8123 yılları arasındaki bilgilerimiz bir adım daha ileri gitmiştir. N7 evresinde çok farklı alanda geçici gruplar tarafından kullanılan Sumaki Höyük yerleşim alanı, N6 evresinde yerleşim stratejisi açısından oldukça “sert” bir şekilde değişim geçirdiği gözlemlenmiştir. Bu evrede Sumaki Höyük, belirli bir süre, yerleşik bir alan olma özelliği kazanmıştır. Her ne kadar

yerleşmenin bu evresinde belli bir düzen görülse de PPNB yerleşmelerindeki alışageldiğimiz özel yapı, masif kalıcı yapılar, farklı dış mekan düzenlemeleri, ritüel gelenekleri yansıtan mimari öğeler, taban altı mezarları ya da mezarlık alanları gibi uzun süreli bir yerleşik yaşamı destekleyen ve planlı bir kullanıma işaret eden bir sosyal örgütlenme söz konusu değildir. Yapıların arasında az sayıdaki ocakların yer aldığı açık mekânlarda belirgin bir düzenlemeye de rastlanmamıştır. Ayrıca taş temelsiz doğrudan doğal zemin üzerine oturtulmuş saz, otsu bitki, dal parçası ve yığma kerpiç duvar tekniğiyle inşa edilen yapıların sıvalı tabanları da yoktur. Bu özellikleri Sumaki Höyük, birçok yerleşik PPNB yerleşmelerinden daha kısa ömürlü bir mimari geleneğe sahiptir.

Bununla birlikte yapı inşası sırasında, özellikle N6 ve N5 evrelerinde kullanılan teknikler, oldukça karmaşık ve tasarlanmış mimari algının varlığını açıkça gösterir. *Hücre Planlı Yapılar*'ın tasarımında ve inşa sürecinde kısmen de olsa bir simetri göze çarpar. Bu yapıların bir anlamda temelini oluşturan (alt kat-bodrum) hücre ve koridordan oluşan iç mekânın uzunlamasına ve genişlemesine üç parçaya bölünmesi bize ön tasarımın ve kısmen de olsa simetrisinin varlığını kanıtlamakta olup aynı zamanda Hücre Planlı Yapılar geleneğinin de süregeldiğini kanıtlamaktadır.

N5 evresinde kullanılmaya devam eden masif ve “kalıcı” yapılarla birlikte saz çevirmeli dikdörtgen planlı “geçici” niteliklere sahip yapıların varlığına dayanarak bu evrede farklı bir grubun Sumaki yerleşim alanını kısa bir süre kullandığı ileri sürülebilir. N5 evresinde kullanılan *Hücre Planlı Yapılar* geleneği N4 evresi ile birlikte son bulmuştur. Nitekim N5 evresi ile N4 evresi arasında birbiri ardı sıra sel ya da taşkınlar nedeniyle GÖ kal. 8491- 8461 yılları arasında Sumaki Höyük yerleşimi terk edilmiş gibidir. İzotop analizleri ile fitolit veriler ve arkeolojik dolgulardaki heterojen sel/taşkın izleri de bunu desteklemektedir. GÖ kal. 8461 yılı ve sonrasında bu alana gelen yeni grubun mimari geleneğinde *Hücre Planlı Yapılar* yoktur. Bu yapı formunun yerini *Çok Odalı Yapılar* ya da *İki Odalı Yapılar* almıştır. Tüm bunlara ek olarak mimari tasarım açısından nispeten ortak özelliklere sahip olan *Hücre Planlı Yapılar*'ın yerine tercih edilen farklı plandaki bu yapılarda standart bir tasarımdan veya mekân

bölümlendirmesinde ortak yönlerden bahsetmek oldukça zordur. Kısaca, Sumaki Höyük yerleşim alanına N4 evresinde gelen bu yeni grubun mimari geleneğinin rastgele-plansız bir inşa süreci ya da bu yapıyı kullanacak bireylerin ihtiyaçlarına göre şekillendiği ileri sürülebilir.

N3 evresinde Sumaki Höyük yerleşmesi çok başka bir kimliğe bürünmüştür. Bu evrede açık alanların daha yoğun olarak kullanıldığını görmekteyiz. Zira bu evre mimarisini temsil eden dikme deliklerin sınırlandırdığı geçici yapılar iki farklı alanda (14H, 20L açması) çok bozulmuş olarak saptanmıştır. Önceki evre mimari geleneğiyle temelden zıt olan bu “geçici” nitelikteki basit yapılardan anlaşılacağı üzere çok başka bir yaşam modelini tercih eden küçük bir grup tarafından Sumaki Höyük yerleşim yeri iskân edilmiştir. Bu evre ve sonrasında artık kalıcı nitelikteki yapıların baskınlığı son bulmuş, geçici yapılar daha fazla kullanılmaya başlanmıştır. Sumaki Höyük yerleşim yeri Neolitik Dönemdeki son aşamasında yeni bir mimari form, dolayısıyla bu tarihe kadar buraya hiç gelmemiş bir grup tarafından kullanılan bir yerleşim kimliğine dönüşmüştür. GÖ yaklaşık 8150 yıllarında bu alana gelen yeni grubun mimari geleneği daha öncekinden çok farklı özelliktedir. Yaklaşık 800 yıllık bir süreçte baskın bir şekilde kullanılan toprak ve saz/otsu bitki gibi organik yapı malzemesi yerine taş (bazalt) tercih edilmiştir. Daha önceki evrelerde kullanılan iri öğütme taşları ya da çevreden toplanan bazalt taşların basit bir şekilde yan yana dizilmesiyle oluşan köşeli yapı kalıntıları N1 evresinde ortaya çıkmaktadır.

Sumaki Höyük yerleşim yerinde yürütülen 2180 m²'lik kazı çalışmalarında belirlenen 72 yapı ve kalıntısının iç mekânlarında ocak veya basit ateş çukurları bulunmamaktadır. Dolayısıyla, bu durum yapıların iç mekânlarının ısıtılmadığı ve mekân içinde yemeklerin pişirilmediği anlamına gelir. Sumaki Höyük kazılarında saptanan 42 ocak ile 20 ateş çukurunun tamamı yapıların arasında ve kısmen binaların kenarlarına yakın geniş açık alanlardadır. Mimari yapılardaki sayısal artışla uyumlu bir şekilde ateş yerleri, N6 evresinde A Alanı'nda ve N4 ile N3 evrelerinde B Alanı'nda daha yoğundur. Açık alanlardaki bu ateş yerleri Sumaki Höyük yerleşim yerini paylaşan grupların ortak malı olduğu şeklinde yorumlanabilir. Farklı evrelere ait dört ocağın (N3O1, N4O3, N5O5 ve

N604) kısmen üst üste inşa edilmiş olması yerleşmede belirli alanlarda yemek pişirme alanlarının yoğunlaştığı ve bu geleneğin sürdürülmeye çalışıldığına işaret etmektedir. Benzer bir durum, Salat Cami Yanı yerleşmesinde de saptanmıştır. Bu yerleşmede birbiri üstüne inşa edilen altı ocak açığa çıkarılmıştır.

Tüm bu değişkenlikler ve farklılaşmalar birlikte düşünüldüğünde Yukarı Mezopotamya Son PPNB ve hemen sonrasındaki dönemin toplumsal yapısını, sosyal örgütlenme modellerini, yerleşim stratejisi ile topluluk veya grupların dış fiziki ortama uyum sürecini, sosyo-ekonomik ve kültürel bir pencereden tekrar tekrar sorgulamamızın gerekliliği aşikârdır. Zira özne anlamını nesnede, nesne anlamını öznedeki bulur.

Teşekkür

Sumaki Höyük Kurtarma Kazıları Iısu HES Projesi kapsamında Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı izniyle 2007-2010, 2014 yıllarında yapılmıştır. Bu makalede; Paris Nanterre Üniversitesi Prehistorya ve Teknoloji Laboratuvarında (UMR 7055) tamamladığım “Sumaki Höyük’ün Neolitik Mimari Yapıları ve Kültürel Peyzajı” başlıklı doktora tezinden (Sarialtun, 2019) sıklıkla faydalanılmış ve fakat geliştirilerek sunulmuştur. Bu çalışmanın olgunlaşmasında çok değerli katkılarından dolayı doktora tez danışmanım Prof. Dr. Catherine Perlés’e teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca Sumaki Höyük mimarisini incelememe izin verdiği ve desteğini eksik etmediği için Prof. Dr. Aslı Erim-Özdoğan’a şükranlarımı sunmak isterim.

Kaynakça

ADOVASIO 1975: J. M. Adovasio, “The Textile and Basketry Impressions from Jarmo” *Paléorient*, 3 (1), 223-230.

ATALAY 2002: İ. Atalay, *Türkiye’nin Ekolojik Bölgeleri - Ecoregions of Turkey*. T.C. Orman Bakanlığı Yayınları no 163, İzmir.

BAR-YOSEF et.al. 1995: O. Bar-Yosef, R. Meadow, H. Richard, *The Origins of Agriculture in the Near East. İçinde Last Hunters, First Farmers*. T. Price-A. Gebauer (eds.), 39-94. School of American Research Press.

BENZ et.al. 2012: M. Benz, A.Coşkun, I. Hajdas, K. Deckers, S. Riehl, B. Weninger, V. Özkaya 2012. “Methodological implications of new radiocarbon dates from the early Holocene site of Körtik Tepe, Southeast Anatolia”, *Radiocarbon* 54 (3-4), 291-304.

BRAIDWOOD 1983: R. J. Braidwood, *The Site of Jarmo and Its Architectural Remains, Prehistoric Archaeology Along the Zagros Flanks, (Vol. 105)*. L. S. Braidwood-R. J. Braidwood-B. Howe-C. A. Reed-P. J. Watson (eds.), 155-208. The University of Chicago Oriental Institute Publication, Chicago.

BERGER 2016: J.F. Berger, L. Lespez, C. Kuzucuoğlu, A. Glais, F. Hourani, A. Barra, J. Guilaine “Interactions between climate change and human activities during the early to mid-Holocene in the Eastern Mediterranean basin”, *Climate of the Past*, 12 (9), 1847-1877.

CANEVA et.al. 1998: I. Caneva, C. Lemorini, D. Zampetti, *Chipped Stones at Aceramic Çayönü: Technology, Activities, Traditions, Innovations. Light on Top of the Black Hill - Studies Presented to Halet Çambel. G. Arsebük-M. J. Mellink-W. Schirmer (eds.)*, 199-206. Ege Yayınları.

CHILDE 1998: G. Childe, *Tarihte Neler Oldu*. Çev. M. Tunçay ve A. Şenel, Alan Yayıncılık.

ÇAMBEL ve BRAIDWOOD 1980: H. Çambel, R. J. Braidwood, *İstanbul ve Chicago Üniversitesi Güneydoğu Anadolu Tarih Öncesi Araştırmaları Karma Projesi: 1963-1972 Çalışmalarına Toplu Bakış. İçinde Güneydoğu Tarihöncesi Araştırmaları I. H. Çambel-R. J. Braidwood (eds.)*, 1-64. İstanbul Üniversitesi yayınları 2589, İstanbul.

DEDE 1997: Y. Dede, *Aşıklı Höyük Kerpiç Yapılarının Korunması Üzerine Çalışmalar*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

DIRİCAN ve AKYOL 2019: T. Dirican, A. A. Akyol, “Anadolu’da Kerpiç Duvar Yapımı Yöntemlerine Ait Bir Derleme Çalışması”. *Sanat ve Tasarım Dergisi* 23,117-127.

DOĞAN 2005: U. Doğan, “Holocene fluvial development of the Upper Tigris Valley (Southeastern Turkey) as documented by archaeological data”. *Quaternary International*, 129 (1), 75-86.

ERDİM 1979: M. M. Erdim, “Adıyaman’dan Bir Kerpiç Ev”, *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi* 5 (1), 69-77.

ERİÇ 1980: M. Eriç, “Kerpiç Eski Eserlerin Onarım ve Korunmasında bir Araştırma” *Üçüncü Uluslararası Kerpiç Koruma Sempozyumu (ICOMOS-ICOM)*, Ankara, 79-84.

ERİM-ÖZDOĞAN 2007: A. Erim-Özdoğan, Çayönü. İçinde *Anadolu’da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa’ya Yayılımı, Türkiye’de Neolitik Dönem, Yeni Kazılar-Yeni Bulgular*, M. Özdoğan ve N. Başgelen (eds.), 57-97. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

ERİM-ÖZDOĞAN 2011: A. Erim-Özdoğan, Çayönü. İçinde *The Neolithic in Turkey - New Excavations and New Research, The Tigris Basin*. M. Özdoğan-N. Başgelen-P. Kuniholm (eds.), s. 185-269. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

- ERİM-ÖZDOĞAN ve SARIALTUN 2018: A. Erim-Özdoğan, S.Sarialtun, *Sumaki Höyük, Batman/Beşiri. Feriha Baş (ed.), İçinde Batman Müzesi İlısu Barajı Kurtarma Kazıları*. 55-88 (Türkçe -İngilizce).
- ERİM-ÖZDOĞAN ve YALMAN 2004: A. Erim-Özdoğan, N. Yalman, “*Katkılı Kil Kaplar ve Çanak Çömlek. Çayönü Çanak Çömleksiz ve Çanak Çömleklili Neolitik Bulguları Üzerinden Bir Yorum*”. *TÜBA-AR 7*, 67-92.
- ESİN 2007: U. Esin 2007. *Anadolu Neolitiğine Başka Bir Bakış. İçinde Anadolu’da Uygarlığın Doğuşu ve Yayılımı, Türkiye’de Neolitik Dönem - Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*. M. Özdoğan ve N. Başgelen (eds.), 11-12 Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- FLEITMANN et.al. 2008: D. Fleitmann, M. Mudelsee, S.J. Stephen, E.S. Bradley, J. Kramers, A. Matter, “Evidence for a widespread climatic anomaly at around 9.2 ka before present”, *Paleoceanography*, 23 (PA1102), 1-6.
- FLOHR et.al. 2016: Flohr P., Fleitmann D., Matthews R., Matthews W. ve Black S. 2016. “Evidence of resilience to past climate change in Southwest Asia: Early farming communities and the 9.2 and 8.2 ka events”, *Quaternary Science Reviews*, 136, 23-39.
- GEBEL 2002: H. G. Gebel, *The Neolithic of the Near East. A. Hausleiter, Material Culture and Mental Spheres- International Symposium für Hans J. Nissen. S. Kerner -B. Müller-Neuhof (eds.)*, 313-324. Ugarit-Verlag.
- KAMP 2000: K. Kamp, “From Village to Tell: Household Ethnoarchaeology in Syria”, *Near Eastern Archaeology*, 63 (2), s. 84-93.
- KARAOSMANOĞLU ve YILMAZ 2013: M. Karaosmanoğlu, M.İ. Yılmaz, M. İ. 2013. “The reflections from Altintepe Fortress to present day”, *The Journal of International Social Research* 6 (25), 275-282.
- KARUL 2011a: N. Karul, Addendum to Mezraa-Teleilat. İçinde *The Neolithic in Turkey, New Excavations ve New Research, The Euphrates Basin, Vol. 2.*, M. Özdoğan-N. Başgelen-P. Kuniholm (eds.),260-280. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- KARUL 2011b: N. Karul, *Gusir Höyük. İçinde The Neolithic in Turkey - New Excavations and New Research, The Tigris Basin. M. Özdoğan-N. Başgelen-P. Kuniholm (eds.)*, s. 1-17. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- KODOWAKI 2012: S. Kodowaki, “A Household Perspective towards the Pre-Pottery Neolithic to Late Neolithic Cultural Transformation in the Southern Levant”. *Orient* 47, 3-28.
- KÖMÜRÇÜOĞLU 1962: E. A. Kömürçüoğlu, *Yapı Malzemesi Olarak Kerpiç ve Kerpiç İnşaat Sistemleri*. İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi yayınları, İstanbul.
- Kuijt, I. 2000. “People and Space in Early Agricultural Villages: Exploring Daily Lives, Community Size, and Architecture in the Late Pre-Pottery Neolithic”, *Journal of Anthropological Archaeology* 19, 75-102.
- Lloyd et.al. 1945: S. Lloyd, F. Safar, R.J. Braidwood, “Tell Hassuna Excavations by the Iraq Government Directorate General of Antiquities in 1943 and 1944”, *Journal of Near Eastern Studies*, 4 (4), 255-289.
- Matthews, R. 2000. *The Early Prehistory of Mesopotamia 50.000 to 4500 BC (Subartu V)*. Brepol Publishers.
- Matthews, R. 2003. *The Archaeology of Mesopotamia: Theories and Approaches*. Routledge.
- Migowski C., Stein M., Prasad S., Negendank J. F. ve Agnon A. 2006. “Holocene Climate Variability and Cultural Evolution in the Near East from the Dead Sea Sedimentary Record”, *Quaternary Research* 66, 421-431.
- MİYAKE 2007: Y. Miyake, “2007 Yılı Diyarbakır İli, Salat Camii Yanı Kazısı” *KST* 28.2,283-294.
- MİYAKE 2007: Y. Miyake, “2008 Yılı Diyarbakır İli, Salat Camii Yanı Kazısı”. *KST* 31.2, 435-451.
- MİYAKE 2011: Y. Miyake, *Salat Cami Yanı - A Pottery Neolithic Site in the Tigris Valley. İçinde The Neolithic in Turkey-New Excavations and New Research, The Tigris Basin. M. Özdoğan-N. Başgelen-P. Kuniholm (eds.)*, 129-149. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- MİYAKE ve TSUNEKI 1996: Y. Miyake, A. Tsuneki, “The Earliest Pottery Sequence of the Levant: New Data from Tell El-Kerkh 2, Northern Syria”, *Paléorient*, 22 (1), 109-123.
- MİYAKE et.al. 2012: Y. Miyake, O. Maeda, K. Tanno, H. Hongo, C.Y. Gündem, “New Excavations at Hasankeyf Höyük: A 10th Millennium cal. BC Site on the Upper Tigris, Southeast Anatolia”, *Neolithics* 12 (1), 3-7.
- NICOLL 2009: K. Nicoll, “Landscape development within a young collision zone: implications for post-Tethyan evolution of the Upper Tigris River system in southeastern Turkey”, *International Geology Review* 52 (4), s. 404-422.
- NISHIAKI 2012: Y. Nishiaki, *Excavations at Tell Seker al-Aheimar, Hassake, Eleventh Season, 2010. Chronique archéologique en Syrie - Excavation Reports of 2010-2011*.31-37. Press of the Ministry of Culture, Syria.
- OATES 1990: D. Oates, “Innovations in mud-brick: decorative and structural techniques in ancient Mesopotamia”, *World Archaeology* 21 (3), 388-406.
- ÖZBAŞARAN 2013: M. Özbaşaran, “Orta Anadolu’nun Neolitikleşme Sürecinde Aşıklı”, *Colloquium Anatolicum* XII, 1-14.

- ÖZDOĞAN 1997: M. Özdoğan, "Anatolia from the Last Glacial Maximum to the Holocene Climatic Optimum: Cultural Transformations and the Impact of the Environmental Setting", *Paléorient* 23 (2), 25-38.
- ÖZDOĞAN 2007a: M. Özdoğan, *Bazı Genellemeler - Öngörüler. Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı, Türkiye'de Neolitik Dönem, Yeni Kazılar-Yeni Bulgular*. M. Özdoğan-N. Başgelen (eds.), 441-458. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- ÖZDOĞAN 2007b: M. Özdoğan, *Mezraa-Teleilat. İçinde Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı, Türkiye Neolitik Dönem, Yeni Kazılar-Yeni Bulgular*. M. Özdoğan-N. Başgelen (eds.), s. 189-201. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- ÖZDOĞAN ve BAŞGELEN 2007: M. Özdoğan, N. Başgelen, *Sunu: Türkiye'de Neolitik Dönem. Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı, Türkiye'de Neolitik Dönem, Yeni Kazılar-Yeni Bulgular*. M. Özdoğan-N. Başgelen (eds.), VII-IX. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- ÖZGEN ve ÖZÇAĞLAR 2017: N. Özgen, A. Özçağlar, "Bismil İlçesinde Tarımsal Arazi Kullanımı ve Planlamaya Yönelik Kararlar", *Coğrafi Bilimler Dergisi* 15 (1), 77-107.
- PERELLO 2015: B. Perello, *Pisé or not pisé? Problème de définition des techniques traditionnelles de la construction en terre sur les sites archéologiques. ArchéOrient-Le Blog*. 14 Mart 2021 tarihinde <http://archeorient.hypotheses.org/4562> adresinden erişildi.
- PORTILLO et.al. 2014: M. Portillo, S. Kadowaki, Y. Nishiaki, R.M. Albert, "Early Neolithic household behavior at Tell Seker al-Aheimar, a comparison to ethnoarchaeological study of phytoliths and dung spherulites", *Journal of Archaeological Science*, 42, 107-118.
- RENFREW ve BAHN 2008: C. Renfrew, P. Bahn, *Archaeology: Theories, Methods and Practice*. Thames and Hudson.
- ROLLEFSON 1989: G.O. Rollefson, "The Aceramic Neolithic of the Southern Levant: The View from Ain Ghazal", *Paléorient* 15 (1), 135-140.
- ROSENBERG 2011a: M. Rosenberg, *Hallan Çemi. İçinde The Neolithic in Turkey- New Excavations and New Research, The Tigris Basin*. M. Özdoğan-N. Başgelen-P. Kuniholm (eds.), s. 61-78. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- ROSENBERG 2011b: M. Rosenberg, *Demirköy. İçinde The Neolithic in Turkey- New Excavations and New Research, The Tigris Basin*. M. Özdoğan-N. Başgelen-P. Kuniholm (eds.), s. 79-87. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- SARIALTUN 2019: S. Sarialtun, *The Neolithic Architectural Structures and Cultural Landscape of Sumaki Höyük*. Doktor tezi, Paris Nanterre University Ecole Doctorale (ED 395).
- STORDEUR 2000: D. Stordeur, Un ilot sédentaire dans la steppe de Palmyre. *El Kowm 2. Une île dans le désert. La fin du Néolithique précéramique dans la steppe syrienne*. D. Stordeur (ed.), 301-310. CNRS Editions.
- TSUNEKI 2003. A. Tsuneki, Site, Stratigraphy and Structures. *Archaeology of the Rouj Basin. A Regional Study of the Transition from Village to City in Northwest Syria, (Vol. 1)*. T. Iwasaki ve A. Tsuneki (eds.), s. 43-55. University of Tsukuba, Department of Archaeology Institute of History and Anthropology.
- TUZTAŞ ve ÇOBANCAOĞLU 2006: U. Tuztaş, T. Çobancaoğlu, "Anadolu'da Kerpicin Kullanım Geleneği ve Kerpiç Konut Yapım Sistemlerinin Karşılaştırılması", *MSGSU Tasarım & Kuram Dergisi* 5, 95-104.
- TÜRKCAN 2010: A.U. Türkcan, *Barınaktan Tapınağa: Yukarı Mezopotamya Neolitik Dönem Tapınak Yapıları ve Gelişimi. İçinde Güneydoğu Anadolu Araştırmaları Sempozyumu Bildiri Kitabı*. D. B. Erciyas (ed.), 9-36. Ege Yayınları.
- VERHOEVEN 2000: M. Verhoeven, "Architecture from the 1999 Excavations at Tell Sabi Abyad II, Syria", *Neo-Lithics* 2-3/00,8-10.
- VERHOEVEN 2002: M. Verhoeven, "Transformations of society: the changing role of ritual and symbolism in the PPNB and the PN in the Levant, Syria and south-east Anatolia", *Paléorient* 28 (1), 5-13.
- VOIGT 1983: M. M. Voigt, *Hajji Firuz Tepe, Iran: The Neolithic Settlement*, R. H. Dyson (ed), University of Pennsylvania.
- WATKINS 2011: T. Watkins, "Opening the door, pointing the way", *Paléorient* 37 (1), 29-38.
- WEISS 2000: H. Weiss, *Beyond the younger Dryas-Collapse as adaptation to abrupt climate change in ancient West Asia and the Eastern Mediterranean. İçinde Confronting Natural Disaster: Engaging the Past to Understand the Future*. G. Bawden ve M. R. Reyecraft (eds.), 75-98. University of New Mexico Press, Albuquerque.
- WRIGHT 1992: G.A. Wright "Origins of Food Production in Southwestern Asia: A Survey of Ideas", *Current Anthropology* 33 (1), s. 109-139.
- YEŞİLOVA ve HELVACI 2011: Ç. Yeşilova, C. Helvacı "Batman-Siirt Kuzeyi Stratigrafisi ve Sedimentolojisi, Türkiye", *TPJD Bülteni* 23 (2), s. 7-50.

Makale Gönderim Tarihi: 03.01.2023

Makale Kabul Tarihi: 31.08.2023

SAVAŞ SARIALTUN

Orcid ID: 0000-0003-4190-3727

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi,
Çanakkale Uygulamalı Bilimler Fakültesi,
Müzecilik Bölümü

Çanakkale/TÜRKİYE.

savas.sarialtun@comu.edu.tr

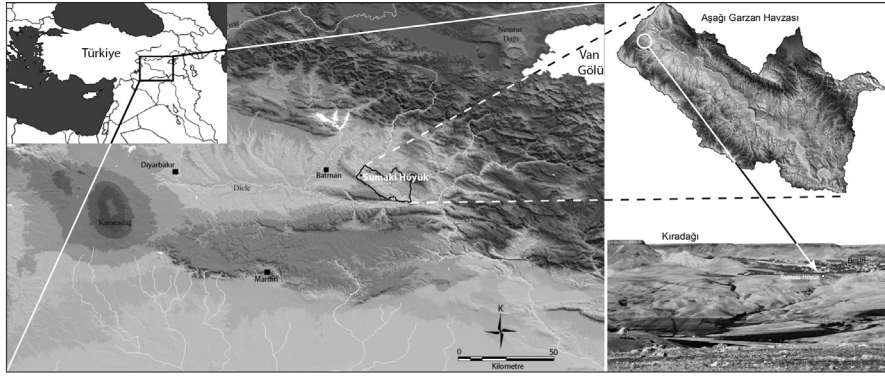

Fig. 1. Sumaki Höyük Neolitik yerleşmesinin konumu (Haz: S.Sarıaltun)

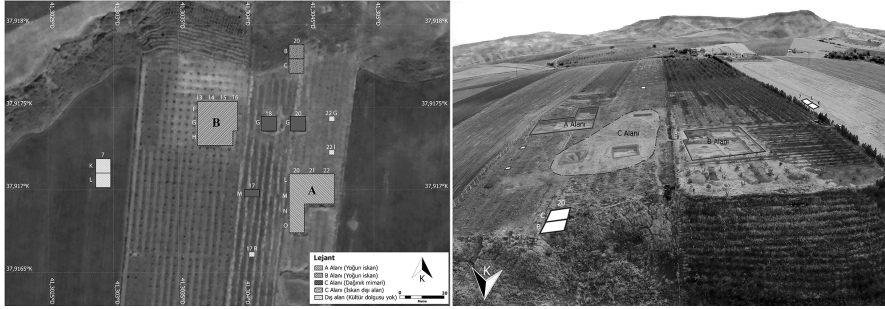

Fig. 2. Kazı alanları ve konumu (Sumaki Höyük Kazı Arşivi, Haz: S.Sarıaltun)

Ad	Plan	Evre	Dizilim
Hücre Planlı Yapılar		N6, N5, N2	
Çok Odalı Yapılar		N5, N4	
İki Odalı Yapılar		N5, N4	
Tek Odalı Yapılar (Toprak duvarlı)		N6, N5, N4, N2	
Tek Odalı Yapılar (Saz çevirmeli)		N5, N2	
Taş dizileri (Çevirme - Duvar)		N6, N1	

Fig. 3. Sumaki Höyük'teki Neolitik mimari yapıların planı ve mekansal dizilimi (Haz: S.Sarıaltun)

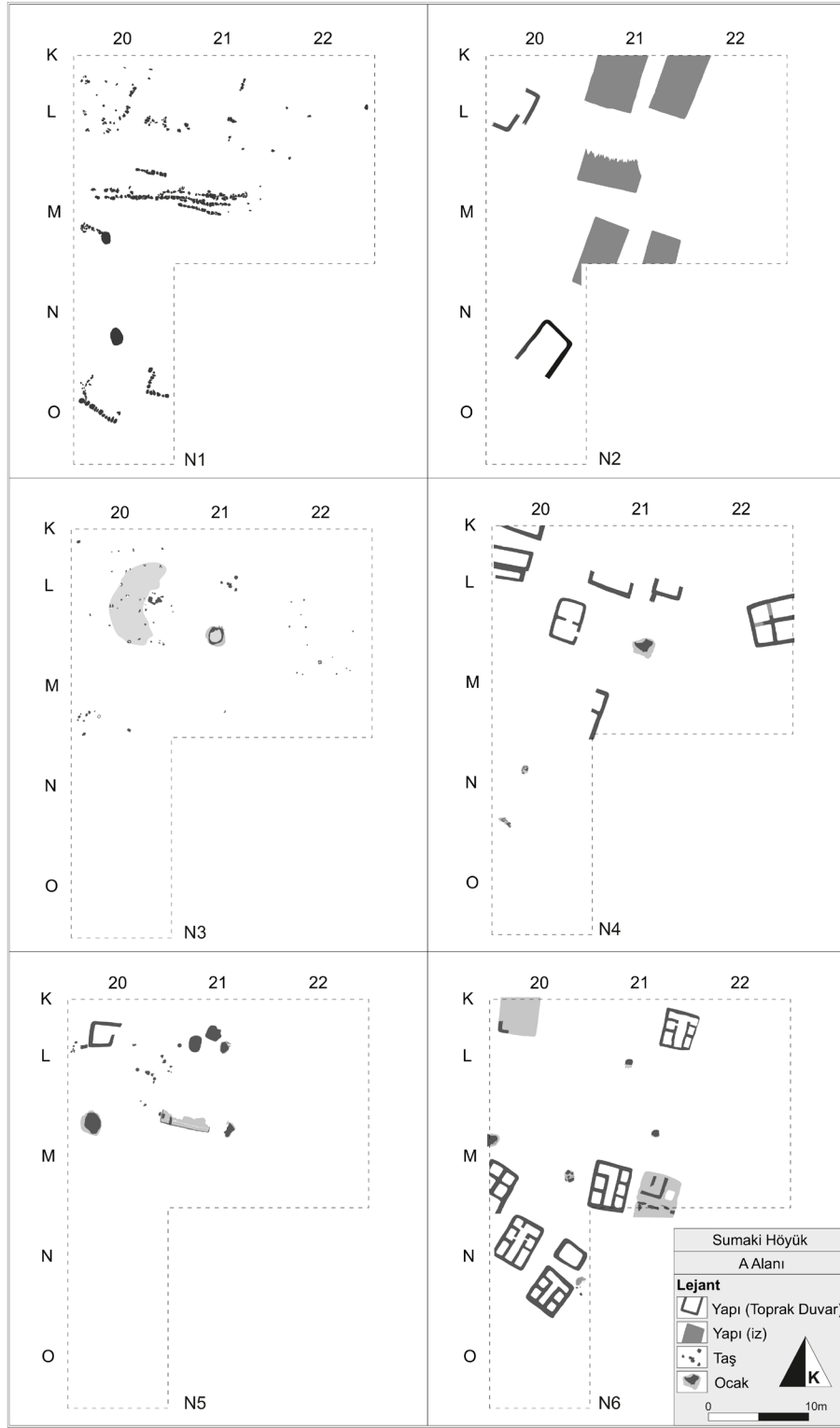

Fig. 4. Sumaki Höyük A Alanı yerleşim dağılımı ve mimarisi (Çizim: S.Sarıaltun)

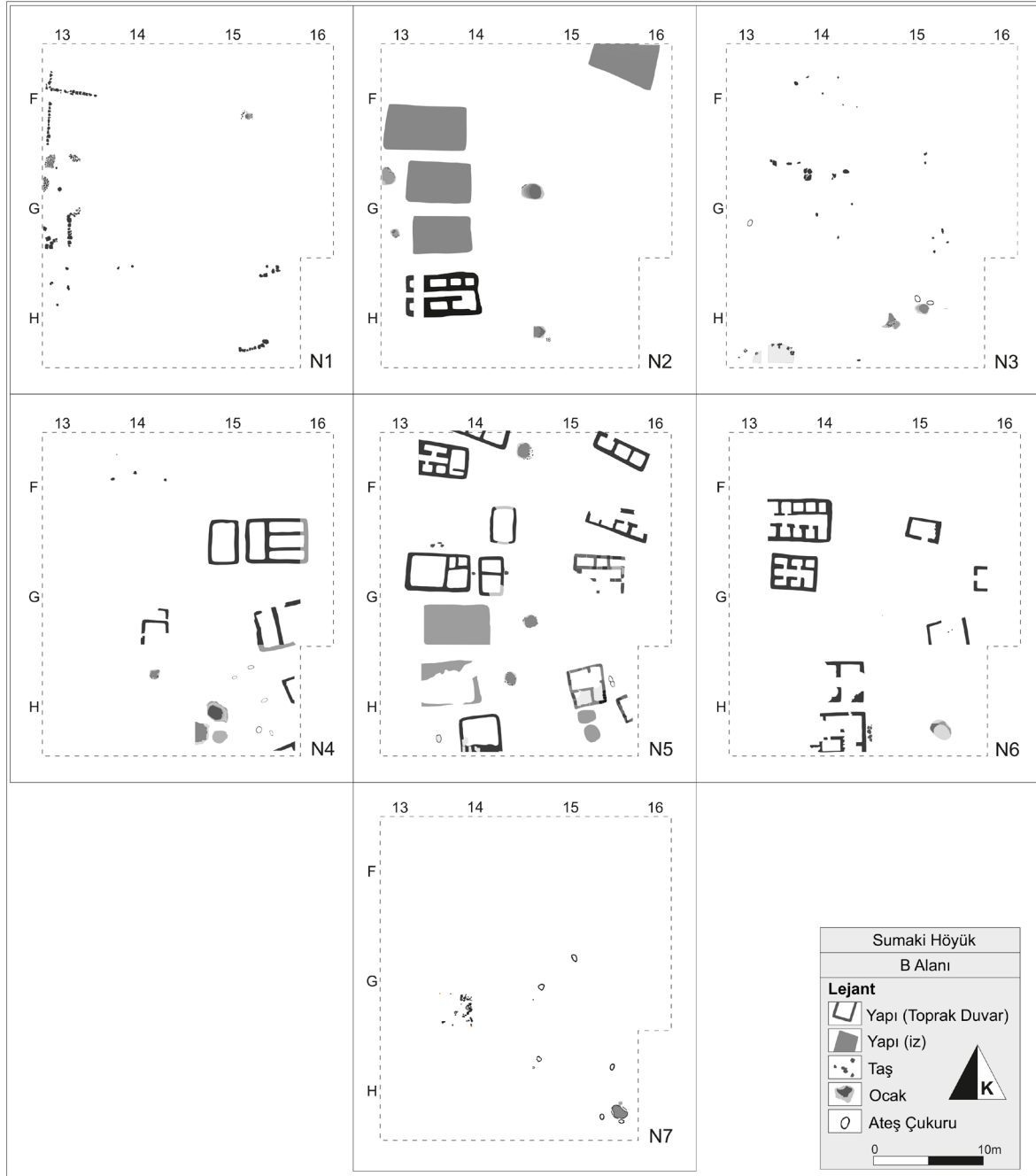

Fig. 5. Sumaki Höyük B Alanı yerleşim dağılımı ve mimarisi (Çizim: S.Sarıaltun)

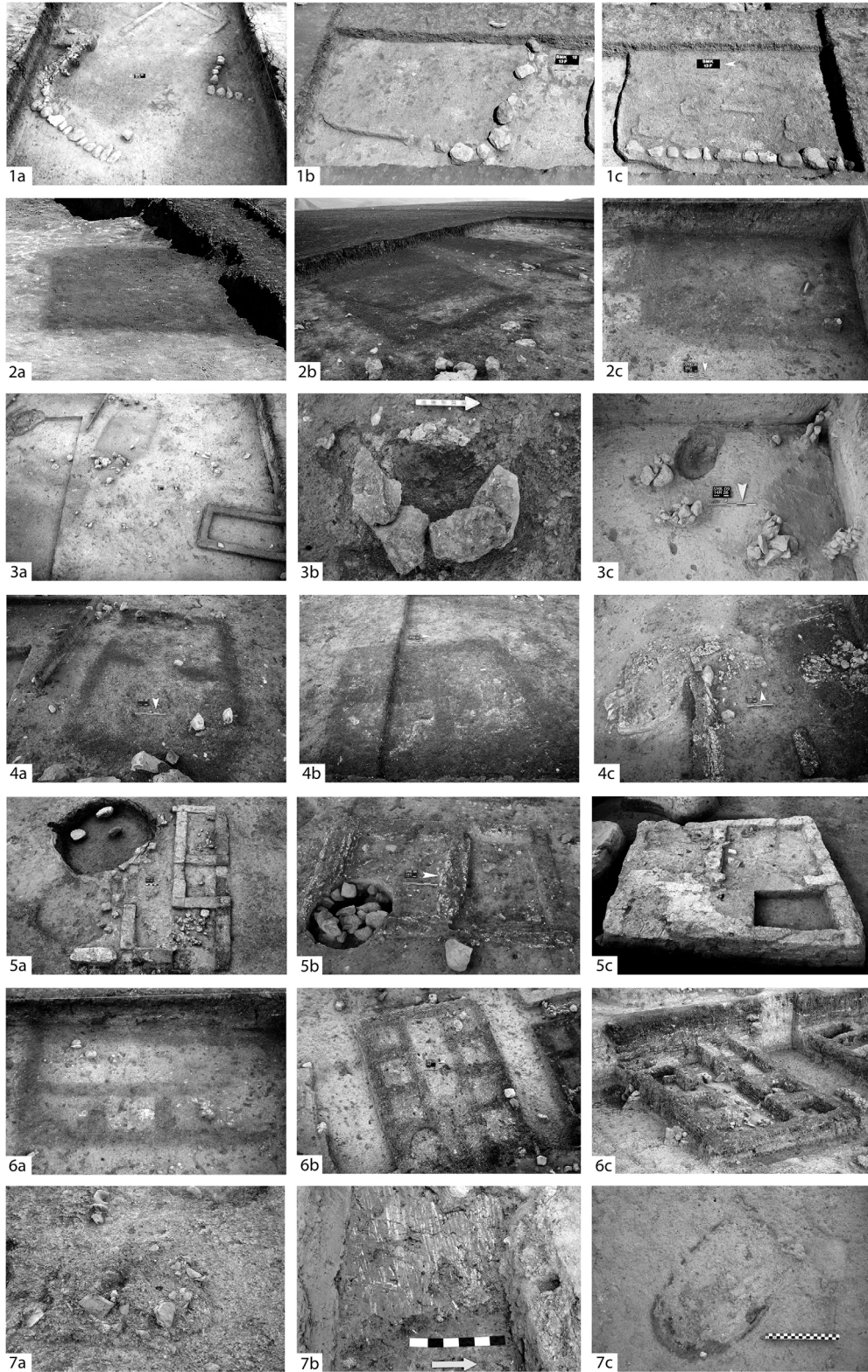

Fig. 6. Sumaki Höyük mimari yapıları; 1: N1 evresi; 2: N2 evresi; 3: N3 evresi; 4: N4 evresi; 5: N5 evresi; 6: N6 evresi ve 7: N7 evresi mimarisini yansıtan seçilmiş örnekler, (Sumaki Höyük Kazı Arşivi, Haz: S.Sarıaltun)

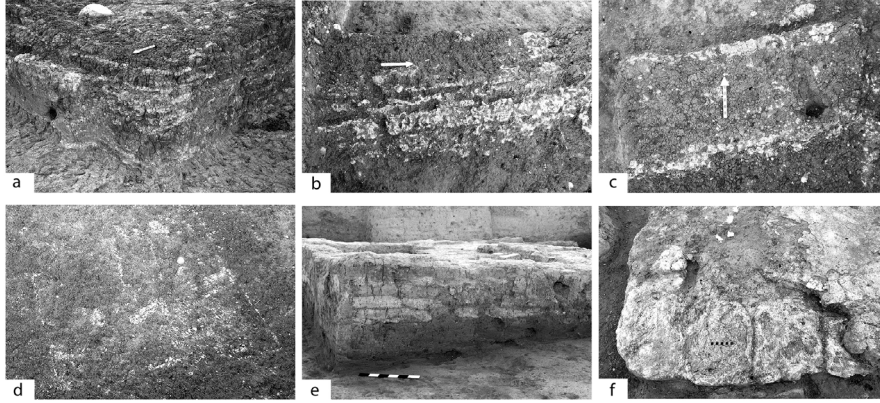

Fig. 7. Sumaki Höyük Neolitik mimarisi toprak duvar inşa teknikleri; a: Yığma Kerpiç Duvarlar (Pilled earth - Terre empllée) kesiti; b-d: toprak duvar dış çeperindeki kireçleşmiş saz/otsu bitki kalıntısı; e: N5B12 yapısı: Ham toprak kesimi blokları (Duripan - Brique taillée); f: Kerpiç Bloklar (Mud-brick – Brique moulée) tekniklerini yansıtan örnekler (Sumaki Höyük Kazı Arşivi, Haz: S.Sarialtun)

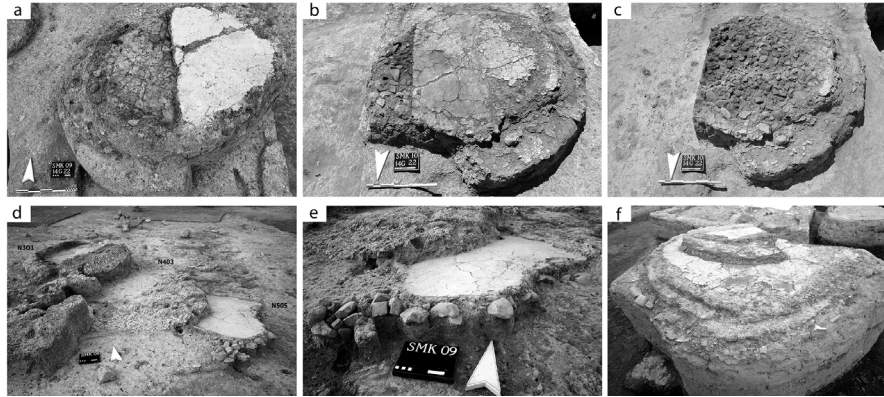

Fig. 8. Sumaki Höyük Neolitik yerleşmesinde bulunan bazı ocaklar (Sumaki Höyük Kazı Arşivi, Haz: S.Sarialtun)

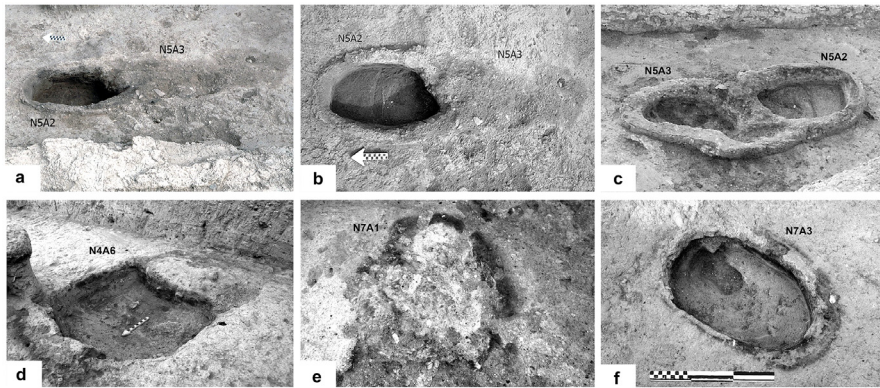

Fig. 9. Sumaki Höyük Neolitik yerleşmesinde bulunan ateş çukurlarından bazıları (Sumaki Höyük Kazı Arşivi, Haz: S.Sarialtun)